

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 23 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2023 • 92-114

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1344834

İBNU'L-MU'TEZ'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Ibn al-Mu'tazz's Life, Scientific Personality and Works

İbrahim AYDIN

Öğr. Gör. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Osmaniye, Türkiye

Lecturer Doctor (Dr.), Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences, Osmaniye, Türkiye

ibrahimaydin@osmaniye.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1006-2067>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 17.08.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 02.11.2023

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2023

Bu çalışma, "İbnu'l-Mu'tez ve Şiiri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İbrahim Aydın).

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

İBNU'L-MU'TEZ'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Ibn al-Mu'tazz's Life, Scientific Personality and Works

Öz

Üçüncü Abbasi Dönemi'nde yaşayan İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908), hayatını Abbâsî Devleti'nin baş şehirlerinden olan Bağdat ve Sâmerâ'da geçirmiştir. Diğer şehzadeler gibi eğitim hayatı ilk olarak sarayda başlamış, çocukluğundan itibaren kendisine uzman hocalar ve özel kütüphaneler tahsis edilerek farklı bilim dallarında yetişmesi sağlanmıştır. Bunlarla da yetinmemiş, alanında yetkin hocalardan bireysel çaba göstererek ders almıştır. Şiire olan yatkınlığı küçük yaşlarda belirlenerek edebiyata yönlendirilmiş, kısa sürede bu alanda kendini kanıtlayarak dönemin önde gelen şairleri arasında yer almayı başarmıştır. Şiirin yanı sıra belagat, tabakât ve edebî tenkit gibi edebiyatın diğer alanlarıyla da meşgul olmuş ve bu alanlarda çok sayıda eser bırakmıştır. Pek çok eseri günümüze ulaşamasa da birkaç önemli eseri bugün edebiyat açısından okurlarına ışık tutmaktadır. Makalede İbnu'l-Mu'tez'in hayatı hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra eğitim, ilmî birikimleri ve günümüze ulaşan eserleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, İbnu'l-Mu'tez, Edebiyat, Şiir, Edebî Tenkit.

Abstract

Ibn al-Mu'taz (d. 296/908), who lived in the Third Abbasid Period, spent his life in Baghdad and Sâmerâ, the chief cities of the Abbasid State. Like other princes, his education started in the palace, and he was allocated specialised teachers and special libraries from his childhood onwards, and he was trained in different branches of science. He was not satisfied with these, he took lessons from proficient teachers by making individual efforts. His predisposition to poetry was identified at an early age and he was directed to literature, and he managed to prove himself in this field in a short time and became one of the leading poets of the period. In addition to poetry, he was also engaged in other fields of literature such as rhetoric, tabat and literary criticism and left many works in these fields. Although many of his works have not survived to the present day, a few of his important works shed light on literature today. This article will give a brief account of Ibn al-Mu'taz's life, followed by information about his education, scholarly background, and extant works.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ibn al-Mu'tez, Literature, Poetry, Literary Criticism.

GİRİŞ

İbnu'l-Mu'tez hem edebî hem de siyâsî kimliği olan bir kişiliğe sahiptir. Fakat onun edebî yönü özellikle de şiirdeki başarısı daha çok öne çıkmıştır. On üç yaşında iken hocası İbn Sa'îd'e (ö. 309/919) yazdığı duygu içerikli methiyesi sayesinde şiir yeteneği küçük yaşta keşfedilen İbnu'l-Mu'tez, sarayda dönen entrikalar ve siyâsî ikbal kavgaları nedeniyle siyasetten uzaklaşmış ve çevresindekilerin yönlendirmeleri ile edebiyata yönelmiştir. İbnu'l-Mu'tez'in bu yöneliminde eğitimi ile özel olarak ilgilenen babası Mu'tez-Billâh ile babaannesi Kabîha etkili olmuştur. Zira babası ve babaannesi onun için büyük uğraşlar vermiş, edebiyat alanında yetişmesi için dönemin önde gelen edip ve şairlerinden özel dersler almasına imkân tanımışlardır. Bunun yanı sıra babaannesi eğitimi için özel hocalar tayin etmiş ve büyük bir kütüphane oluşturmuştur.¹ İbnu'l-Mu'tez, sadece kendisine sağlanan bu imkanlarla yetinmemiş kendisi de bireysel gayret göstermiştir. Nitekim farklı yerlerde bulunan ve alanında uzman olan kişilerle bir araya gelerek onlardan ders almıştır. Tabakât kitaplarında belirtildiği üzere onlardan lügat ve deyimlerle atasöz, özlü söz, nükteli hikâyeler ve fıkralar öğrenmiştir.² Bunların dışında fıkıh, feraiz ve hadis gibi dinî ilimlerde eğitim aldığı bilinmektedir. Nitekim küçük yaşta nazmetmiş olduğu methiyesinde bu ilimleri hocasından aldığına işaret etmiştir.³ Ayrıca İbnu'l-Mu'tez, tarih, ahbâr, felsefe ve astroloji gibi ilimlerde de yektin biridir.⁴ Bunun yanı sıra dönemin öne çıkan modern ilimlerini öğrendiği gibi Farsça başta olmak üzere farklı kültürlerle de yakından ilgilenmiştir. Şiirlerinde ve eserlerinde bu ilimlerin çok fazla yansımaları görülmektedir.⁵

Oldukça geniş bir ilmî birikime sahip olan İbnu'l-Mu'tez, kaynakların ifadesine göre çok sayıda edebî eser kaleme almıştır. Ne yazık ki bunlardan sadece bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Nazım ve nesir türünden oluşan bu eserler kitap ve risale şeklinde olup şiir, belagat, edebî tenkit, tabakât, adap, hikmet ve şarap gibi konuları içermektedir. Bununla birlikte Mu'tezid-Billâh'ın isteği üzere yaşadığı dönemin yakın siyâsî tarihi ile sabah şarabının kötülüğünü konu edinen urcûzeleri de bulunmaktadır.

Makale, İbnu'l-Mu'tez ile ilgili yapılmış bir tabakât çalışmasıdır. İbnu'l-Mu'tez ile ilgili bugüne kadar kitap, makale ve lisansüstü düzeyinde çalışmalar yapılmış olup bunların öne çıkanları şöyledir: “İbnü'l-Mu'tez ve şîruhû”, “Abdullâh bin el-Mu'tez edebuhû ve ilmuhû”, “İbnu'l-Mu'tez”, “Tasvir şairi olarak İbnu'l-Mu'tez ve hayatı”, “İbnu'l-Mu'tez ve Kitâbu'l-Bed' adlı eseri”. Makale, söz konusu bu çalışmalarla doğrudan ilgiliymiş gibi görünse de konuların ele alınışı, detay ve teferruat açısından farklılıklar içermektedir. Örneğin İbnu'l-Mu'tez'in doğum yeri ve tarihi ile ilgili kaynaklarda yer alan farklı görüşler üzerine gidilmiş gerek şiirlerinden gerekse de tarihî verilerden yararlanmak suretiyle daha gerçekçi ve doğru bilgiler ortaya konmuştur. Bununla birlikte İbnu'l-Mu'tez'in ilmî hayatı ve entelektüel kişiliği ile ilgili detaylı bir araştırma yapılmış ve diğer çalışmalarda yer almayan bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca makalede İbnu'l-Mu'tez'in matbu ve mahtûta halinde olan eserleri ile kaynaklarda kendisine nispet edilen eserlere de işaret edilmiştir. Matbu olan eserler muhteva açısından incelenip detaylı bir şekilde tanıtılmış, bunlarla ilgili yapılan çalışmalara ve teknik bilgilere değinilmiştir.

¹ Muhammed Mehdî Hasan - Kâsım Hasan Âli Şamân es-Sâmerrâî, “Sîretu İbnu'l-Mu'tez el-Abbâsî (Dirâse Târîhiyye)”, *Mecelletu'l-Milviyye li'd-Dirâseti'l-Âsâriyye ve't-Târîhiyye* 3/6 (Teşrîni Evvel 2016), 5.

² Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî, *Dîvânü İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecîd Tarâd (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2004), 1/7.

³ Kaside için bk. Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Temîm el-Ensârî el-Husrî, *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 2/600; Ebû's-Safâ Halil b. Aybeg b. Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Turkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2000), 6/239-240. İbnu'l-Mu'tez bir şiirinde de fıkıh ve hadis alanındaki yetkinliğinden bahsetmektedir. bk. Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî, *Dîvânü şîru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî (Beyrut-Lübnan: 'Âlemu'l-Kutub, 1997), 2/575. ŞN. 1111.

⁴ Abdulazîz Seyyidulehl, *Abdullâh bin el-Mu'tez edebuhû ve ilmuhû* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1951), 22-23; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-muellifîn terâcîmu musannifî'l-kutubi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 6/154; Leys Dârî Abdülhâdî ez-Zevba'î, *Abdullâh bin el-Mu'tez nâkıden* (Ürdün-Amman: Câmîatu's-Şark ve'l-Evsad, Kismu'l-Lugati'l-'Arabîyye ve Âdâbihâ, Yüksek Lisans Tezi, 2014-2015), 42.

⁵ Örnek şiir için bk. İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânü şîru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, 1/671-672. ŞN. 474, 1/738. ŞN. 535, 1/750-753. ŞN. 550, 2/451. ŞN. 957, 2/512. ŞN. 1003.

Bu makalede İbnu'l-Mu'tez hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra eğitim hayatı ve ilmî kişiliğine değinilecek son olarak da edebiyatla ilgili ortaya koyduğu ve günümüze ulaşan eserleri detaylı olarak tanıtılacaktır.

1. İBNU'L-MU'TEZ'İN HAYATI

1.1. İSMİ, KÜNYESİ, LAKAP VE NİSBESİ

İbnu'l-Mu'tez'in tam adı kaynaklarda farklı yer almaktadır. Bazı kaynaklarda Abdullah b. Mu'tez b. el-Mütevekkil b. el-Mu'tasım b. Harun er-Reşit b. el-Mehdî b. el-Mansur b. Muhammed b. Ali b. 'Abdullah b. el-'Abbâs b. 'Abdumuttalib el-Haşimî şeklinde uzunca ifade edilirken bazı kaynaklarda ise kısaca Abdullah b. el-Mu'tez-Billâh olarak zikredilmektedir.⁶ Fakat daha çok Abdullah b. Mu'tez veya İbnu'l-Mu'tez diye meşhur olmuştur. Asıl adı Abdullah olup künyesi ise Ebû'l-'Abbâs'tır.⁷ Hâşimî, Abbâsî ve Bağdâdî⁸ gibi birden fazla nisbeleri olan İbnu'l-Mu'tez'in, kendi tebaaları tarafından verilen Murtezî-Billâh, Munsif-Billâh, Ğalib-Billah, Râzî-Billâh⁹ gibi lakapları bulunmaktadır.

1.2. DOĞUM YERİ VE TARİHİ

İbnu'l-Mu'tez'in doğumu Abbâsîlerin ilmî, siyasî ve ekonomik yönden en karanlık devri olarak bilinen II. Abbâsî Dönemi'nin ortalarına rastlamaktadır.¹⁰ Kaynaklarda İbnu'l-Mu'tez'in nerede ve ne zaman doğduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Tarihçilerin geneline göre İbnu'l-Mu'tez, o dönem Abbâsîlerin başkenti olan Sâmerra'da¹¹ dedesi Mütevekkil'in sarayında dünyaya gelmiştir.¹² Bazı kaynaklarda Bağdat'ta doğduğu¹³ ifade edilse de bunu benimseyenlerin sayısı oldukça az olup görüşlerini destekleyen herhangi bir delil bulunmamaktadır. Tarihî bilgilere göre dedesi Mütevekkil, 227/842 yılında hac emîri olarak Mekke'ye yaptığı yolculuk dışında başkent Sâmerrâ'dan ayrılmamıştır.¹⁴ Ayrıca İbnu'l-Mu'tez, 279/893 senesinde halife olan amcazadesi Mu'tazid-Billâh'ın daveti üzerine Bağdât'a giderek oraya yerleşmiş, uzun süre orada ilim ve edebiyatla meşgul olmuştur.¹⁵ Nitekim İbnu'l-Mu'tez, halife için yazdığı bir methiyesinde kendisine yapılan bu davete işaret etmiştir.¹⁶ Mu'tazid-Billâh'ın halife olduğu tarih dikkate alındığında İbnu'l-Mu'tez'in yaklaşık 33 yaşlarında iken Sâmerrâ'dan ayrılıp Bağdât'a göç ettiği anlaşılmaktadır. Bu bilgilerin doğruluğu varsayılırsa İbnu'l-Mu'tez'in Sâmerrâ'da doğduğu görüşünün tarihî verilerle uyduğu ve daha isabetli olduğu görülmektedir.

İbnu'l-Mu'tez'in doğum tarihi ile ilgili olarak ise kaynaklarda Hicrî 23 Şaban 244, Hicrî 23 Şaban 246, Hicrî 23 Şaban 247, 23 Şaban 249 gibi değişik tarihler ileri sürülmektedir. Fakat birçok edebiyatçı bu tarihlerden ikincisi (Hicrî 23 Şaban 246) üzerinde durmuş ve onu benimsemişlerdir. Diğer tarihler ise çok az edebiyatçı tarafından ileri sürülmüş ve pek fazla kabul görmemiştir. İbnu'l-Mu'tez'in kendi şiirlerinde yer alan bazı rakamlar da doğum tarihine ulaşmamıza olanak sağlamaktadır. Söz konusu şiirlerinden biri şöyledir: (Vâfir)

⁶ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdr, 1972), 3/76; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), 3. Baskı, 14/42-44; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, 6/154.

⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 11/302.

⁸ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Turkî (Kâhire: Dâru Hicr, 1997), 14/752; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*, 14/43.

⁹ Ebû Abdullâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kutubî, *Fevâtu'l-vefeyât*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdr, 1973-1974), 2/240.

¹⁰ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Şifâu'l-galîl fi mâ fi kelâmi'l-'Arab mine'd-dahîl*, thk. Muhammed Keşşâs (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 34.

¹¹ Nûr Zamân Medenî, "el-İbdâ' fî't-teşbih 'inde İbnu'l-Mu'tez", *Mecelletu'l-Kismi'l-'Arabî* 25 (2018), 174.

¹² Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, *Şîru İbnu'l-Mu'tez* (Bağdât: Dâru'l-Hurriyye, 1978), 30.

¹³ Şihâbuddîn el-Hafâcî, *Şifâu'l-galîl*, 34.

¹⁴ Kırkpınar, Mahmut, "Mütevekkil-'Alellah, Ca'fer b. Muhammed", *DîA*, İstanbul, 2006, 32/212.

¹⁵ İhsan Arslan, "Abdullâh b. Mu'tez'in Halifeliliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33 (2014), 463-464.

¹⁶ bk. İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu şîru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, 1/439-440. ŞN. 379.

بَلَّغْتُ الْأَرْبَعِينَ وَزِدْتُ عَشْرًا وَصِرْتُ كَأَنِّي خَلَقْتُ مُطْرَى¹⁷

Elli yaşıma ulaştım. Sanki eski ve nemli bir elbiseye dönüştüm.

Yaşını dile getirdiği bir diğer şiiri ise şöyledir: (Hafif)

لَا تَلْمُ بِالْمَدَامِ مَطْلِي وَحَبْسِي لَيْسَ يَوْمِي يَا صَاحِبِي مِثْلَ أُمِّي
لَا تَسْأَلْنِي وَسْأَلْ مَشِيْبِي عَنِّي مَذُ عَرَفْتُ الْخَمْسِينَ أَنْكَرْتُ نَفْسِي¹⁸

Arkadaşım! Kendimi şaraba vermeme kınama. Benim bu günüm dün gibi değil.

Beni bana değil ihtiyarlığıma sor. Elli yaşımı tanıdığımdan (ulaştığımdan) bu yana kendimi tanı(ya)mıyorum.

Görüldüğü İbnu'l-Mu'tez, her iki beyitte de elli yaşına ulaştığını ifade etmiştir. Buna göre ölüm tarihi olan 296/908 yılı dikkate alınır -ki ölüm tarihi konusunda nerede ise bütün tarihçiler ittifak etmişlerdir- 246/861 senesinde doğduğu anlaşılmaktadır.

2. İLMÎ KİŞİLİĞİ

İbnu'l-Mu'tez'in ilim hayatı küçük yaşlarda iken Sâmerî'da doğduğu sarayda babası Mu'tez-Billâh'ın halife olması ile başlamıştır. Oğlu İbnu'l-Mu'tez'in eğitimine özel ilgi gösteren Mu'tez-Billâh, hilafete gelmesinin hemen ardından ilk iş olarak oğlu adına para bastırmış ve eğitimi için özel hocalar tayin etmiştir. İlk derslerini bu hocalardan alan İbnu'l-Mu'tez, babasının vefatından sonra amcası Halife Mu'temid-'Alellâh'ın himayesine girmiş, babaannesi Kabîha da onun bakımını üstlenmiştir. Eğitimi ile özel olarak ilgilenen babaannesi, torunu İbnu'l-Mu'tez'e büyük bir kütüphane tahsis etmiş, farklı alanlarda özel hocalar tayin etmek suretiyle çeşitli ilimlerde ona geniş bir kültüre sahip olma imkânı sağlamıştır.¹⁹ İbnu'l-Mu'tez, gösterilen bu yakın ilgi ve sunulan imkânlar sayesinde dönemin önde gelen ilimlerinde ustalaşarak büyük hüneler ortaya koymuştur.²⁰ Kısa sürede zengin ve derin bir ilmî birikime sahip olan İbnu'l-Mu'tez, edebiyat, dil, belagat ve şiir gibi birden fazla ilmî sahada söz sahibi olmuş, bu alanlarda sadece kendi döneminde değil sonraki dönemlerde de kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Bunun yanı sıra fıkıh, feraiz, hadis ve kelim gibi dinî ilimlerin bazı alanları ile tarih, ahbâr,²¹ astroloji ve felsefe de varlık göstermiştir. Bununla birlikte İbnu'l-Mu'tez'in eğitim konusunda kendi gayretleri de dikkatlerden kaçmamaktadır. Fasih konuşan Arapların yanlarına giderek veya da Sâmerî'ya gelen bu Araplardan nadir kullanılan lügat ve deyimlerin yanı sıra atasözü, özlü söz, nükteli hikâyeler ve fıkralar öğrenmiştir. Ayrıca İbnu'l-Mu'tez, içlerinde Buhtürî (ö. 284/897), Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948 [?]), İbn Hamdûn (ö. 255/868?), İbn Bessâm (ö. 302/914 [?]), İbnu'l-'Alâ (ö. ?) ve meşhur rivayet alimi Sûlî (ö. 336/948) gibi dönemin önde gelen çok sayıda edip, şair ve alimlerinin de yer aldığı ilim ve edebiyat meclisleri düzenlemiştir.²² Bununla birlikte evi de âlimler, edebî kişiler hatta devlet büyükleri ve toplumun önde gelen seçkin insanların sabah akşam sürekli gelip gittiği, ilmî müzakereler ve edebî çalışmaların yanı sıra eğlenceli sohbetlerin,

¹⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yunus Ahmed es-Sâmerrâî, 3/161. ŞN. 1288.

¹⁸ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yunus Ahmed es-Sâmerrâî, 3/285. ŞN. 178.

¹⁹ Hasan - Sâmerî, "Sîratu İbnu'l-Mu'tez el-Abbâsî (Dirâse Târîhiyye)", 5.

²⁰ Ahmed b. İbrahim b. Musatafa el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-edeb fî edebiyât ve inşâi lugati'l-'Arab*, thk. Heyet (Beyrut: Muessesetu'l-Ma'ârif, ts.), 2/195.

²¹ Tarih ilmi ile ahbâr ilmi aynı anlama geldiği düşünülse de aralarında fark bulunmaktadır. Tarih, toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ele alan bilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı anlamını ifade ederken (Mustafa Fayda, "Tarih", *DİA*. (İstanbul: TDV Yay. 2011), 40/30.) ahbâr ilmi ise bir kavim, kabile veya şahıs, bir ülke, bölge veya şehir, bir hadise vb. hakkında naklolunan bilgiler, sözler ve rivayetlerdir. (Nihat M. Çetin, "Ahbâr", *DİA*. (İstanbul: TDV Yay. 1988), 1/486.) Birbirine yakın anlamlar içerse de tarih, ahbâr ilmine göre daha özel; ahbâr ilmi ise daha genel ve umumdur. Zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılmaktadırlar. Bütün ilim, hikmet, âdâb, tarih vs. daha pek çok konunun temel kaynağı olarak ahbâr ilmi gösterilmektedir. Ahbâr ilminin içeriği ve önemi için bk. Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ': irşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk: İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî 1993), 1/30.

²² İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecid Tarâd, 1/10.

şaka ve latifelerin yapıldığı bir mekan haline gelmiştir.²³ Eğitim hayatında bir kararlılık ve süreklilik gözlemlenen İbnu'l-Mu'tez, bu sayede ilmî kazanım ve birikimlerini oldukça zenginleştirmiştir.

İbnu'l-Mu'tez'in ilmî birikimleri arasında en başta edebiyat gelmektedir. İlme, özellikle de edebiyata düşkün olan İbnu'l-Mu'tez²⁴ edebiyat tahsiline genç yaşta başlamıştır.²⁵ O, derin bir edebî bilgiye sahip, yetenekli ve güçlü bir şair olmanın yanı sıra kabiliyeti ve sezgisi yüksek, bilgili ve yeni anlamlar ortaya koyabilen bir kişiliğe sahiptir. Dönemin birçok meşhur âlim ve edebiyatçılarıyla oturup kalkmış ve onlarla arkadaşlık yapmıştır.²⁶ Yaşadığı dönemde edebiyatın büyük ilgi görmesinden dolayı doğal olarak edip ve şairlere de çok fazla ilgi gösterilmiş, zaman zaman kulisler kurularak edebî mülahazalar yapılmıştır. Edebiyatçılarla güçlü bir bağı olan İbnu'l-Mu'tez, bu kulislere katılmış, hatta az önce de değinildiği gibi kendisi de evinde bu tür edebiyat meclisleri düzenlemiştir. Kaynakların ifadesine göre Müberred (ö. 286/900), Sa'leb (ö. 291/904) ve Ahmed b. Said ed-Dımaşkî (ö. 306/919) gibi edebiyat alanında ün yapmış hocaları İbnu'l-Mu'tez'in düzenlediği bu edebiyat meclislerine katılarak onunla yakından ilgilenmiş ve edebî alanda yetişmesine büyük katkı sunmuşlardır.²⁷ Öğrencisi Sûlî, İbnu'l-Mu'tez'in ilmî yönünü şöyle anlatır:

"İbnu'l-Mu'tez, geniş vizyonlu, ileri görüşlü, ilmi çok, nazım ve nesirde de başarılı biri idi. Haşimoğlularının önde gelen şair ve alimlerinden biri olup bulunduğu mecliste daha çok ilmî müzakereler ve tartışmalar yapılırdı. Farklı hocalardan ve Sâmerrâ'ya gelen fasih Araplardan dil ve edebiyat dersleri alırdı...O, İlim ehlini önceler ve onlara değer verirdi."²⁸

Edebî alanda küçük yaştan itibaren eğitim alan ve bu konuda bireysel olarak büyük çaba sarf eden İbnu'l-Mu'tez, daha çok şiirde öne çıkmış ve bu alanda kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Çocuk denilecek yaşlarda başladığı şiirde temayüz ederek kısa sürede diğer şairleri geride bırakmayı başarmıştır. Kaynaklarda İbnu'l-Mu'tez'in şiiri ve şiirdeki konumu ile ilgili olarak birtakım açıklamalara yer verilmiş, onu şiirde başarılı yapan ve diğer şairlerden ayrıcalıklı kılan hususlara işaret edilmiştir. Bunları kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

- Güçlü bir şiir yeteneği ve kabiliyetine sahip olması.
- Şiirlerinin taklit içermemesi.
- Şiirlerindeki lafızların akıcı ve kolay olması.
- Lafız ve anlamlarının birbirine uyumlu olması.
- Şiirlerinde yeni anlamlar içeren kelimeler kullanmasıdır.

İbnu'l-Mu'tez'in şiirdeki ustalığı döneminin önde gelen şair ve edipleri tarafından da teyit edilmiştir. Hocaları arasında yer alan Ahmed b. Yahya (Sa'leb) onun hakkında "*zamanının en iyi şairi*" olduğunu vurgularken Ubeydullah b. Abdullah b. Tahir (ö. 280/893) de "*O, Kureyş'in en iyi şairidir. Çünkü o hamr, tard, gazel, medih, hiciv, zühd, mersiye gibi konuların tamamında en güzel şiirleri söylemiş onun gibi Kureyş'in içerisinde söz konusu alanlarda şiir söyleyebilecek başka kimsenin olmadığını ifade etmiştir.*"²⁹ diyerek onun şiirdeki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Ahmed b. İsmail (ö. ?) ise İbnu'l-Mu'tez'i "*Beni Haşim'in en iyi şairi*" olarak nitelemektedir.³⁰

²³ Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ' ve ahbâruhum*, nşr. J. Heyworth Dunne (b.y.: Matbatu's-Sâvî, 1936), 107.

²⁴ Ebû Hafs Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer Zeynuddîn İbnu'l-Verdî, *Târîhu İbnu'l-Verdî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 1/240-241.

²⁵ Ahmet Ateş, "İbnu'l-Mu'tez", *İA*. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi ts.), 5 (2), 869.

²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/76; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/302.

²⁷ Sûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 107; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/302.

²⁸ Sûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 107.

²⁹ Sûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 113.

³⁰ Sûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 113.

Tarihçiler ve edebiyatçıların beyanına göre edebiyat, şiir ve bilgi alanlarında halife çocuklarından İbnu'l-Mu'tez gibi biri yetişmemiştir.³¹

Birçok konuda şiirleri olan İbnu'l-Mu'tez, gazel ve tasvir konularında daha çok öne çıkmış adeta bu konularla özdeşleşmiştir. Başta bu iki konu olmak üzere şiirlerinde kullandığı teşbihlerle de dillerden düşmeyen İbnu'l-Mu'tez,³² kullandığı teşbihlerin çok ve nitelikli olması nedeni ile teşbih şairi olma vasfına layık görülmüştür.

İbnu'l-Mu'tez'in dilciliğine bakılacak olursa o, Müberred ve Sa'leb gibi zamanının meşhur dilcileriyle Sâmerî'ya gelen ve fasih konuşan bedevî Araplardan nahiv dersleri almış, hatta bedevî Arapların bulunduğu farklı bölgelere giderek dil sahasındaki bilgisini artırmıştır.³³ Dilcilerden Arap dilinin inceliklerini ve dilde yer alan bazı garip kelimeleri öğrenen İbnu'l-Mu'tez,³⁴ sadece ders almakla yetinmemiş, eğitim aldığı dilcilerden (hocalarından ve bedevî Araplardan) çokça rivayetlerde de bulunmuştur.³⁵ İbnu'l-Mu'tez, kendi bireysel çabaları, hocaları ve fasih Araplar ile kurduğu sıkı ilişkiler sayesinde diğer alanlarda olduğu gibi dil ve belagat alanında da öncü isimlerinden biri olmuştur.³⁶ Özellikle belagat ilmi konusundaki öncülüğü bu konuda görüş beyan eden bütün Arap dil ve edebiyat alimleri tarafından kabul edilmiş, belagat konusundaki çalışma ve başarısı takdirle karşılanmıştır. Ancak İbnu'l-Mu'tez'in belagat ilmindeki konumu ile ilgili kaynaklarda sınırlı sayıda ve hep aynı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre İbnu'l-Mu'tez, fasih konuşan, edip ve belîğ bir kimse³⁷ olmanın yanı sıra beyan ilmini bilen, sanatlarını tanıyan ve bu ilmin inceliklerine vakıf biri olarak görülmüştür. Aynı zamanda beyan ilminin ilk kurucusu ve döneminin en iyi belagat âlimi olarak kabul edilmiştir.³⁸ Özetle İbnu'l-Mu'tez, döneminde yaşayan meşhur alimlerden dil eğitimi alarak dilin inceliklerini ve dilde yer alan garip kelimeleri öğrenmiş, bununla birlikte dil ile ilgili nakillerde bulunmuştur. Ayrıca fasih ve etkili konuşarak dildeki başarısını hayatına da yansıtmayı başarmıştır.

Buraya kadar anlatılan ilimlerin dışında İbnu'l-Mu'tez'in hem kendi ifadelerinden hem de rivayetlerden bazı dinî ilimlerle birlikte tarih, ahbâr, astroloji ve felsefe gibi ilimlerle de uğraştığı ve bu ilimlerde payesi olduğu anlaşılmaktadır. Henüz on üç yaşlarında iken hocası İbn Sa'îd'in çeşitli ilimlerdeki gücünden övgüyle bahsettiği bir kasidesinde aruz ve nahiv gibi alet ilimlerinde yetkinliğini dillendirirken fıkıh ve feraiz gibi dinî ilimlere de vakıf olduğunu bizatihi kendisi ifade etmekte, hatta bu ilimlerde öz güveninin yüksek olduğunu da açıkça dillendirmektedir. Hocasının kırgınlığını hissettiği için yazmış olduğu bu kasidesinde söz konusu bu ilimlerde yetkin olduğu ifadelerinden anlaşılmaktadır.³⁹ Kitabını kemiren böceği tasvir eden farklı bir şiirinde ise bu ilimlerle meşgul olduğunu söylemektedir. Şiirindeki ifadesine göre fıkıh ilminin yanı sıra hadis ilminde de bir katresi olduğu gayet açıktır. İbnu'l-Mu'tez'in iş ahlakını da ortaya koyan söz konusu şiirin konuyla ilgili beyitleri şöyledir: (Recez)

عَلَى	الذِّي	يَمْلِكُ	رِزْقِي	مُنْكَلٌ	لا	رَاجِيًا	لِدَوْلَةٍ	مِنْ	الدُّوَلِ
وَلَا	أَخَافُ	أَجْلًا	عَلَى	أَمَلٌ	شُعْلِي	إِذَا	مَا	كَانَ	لِلنَّاسِ
دَفْتَرُ	فِيهِ	أَوْ	حَدِيثٌ	عَزَلٌ	لا	عَائِبِي	وَلَا	يَزِي	مِيَّ
									رَلَّلٌ ⁴⁰

³¹ Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Cafer b. Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-kunâ ve'l-ensâb*, tsh. Nâyif el-Abbâs (Kâhîre: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 7/269.

³² Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî, *Mesâliku'l-ebâr fî memâliki'l-emsâr*, thk. Komisyon, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 7/291.

³³ Sûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 107; Kutubî, *Fevâtu'l-vefeyât*, 2/239; Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 6/154.

³⁴ Sûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 107; Ateş, "İbnu'l-Mu'tez", 5 (2), 869.

³⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 6/154.

³⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/302; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/76; İbn Fazlullâh el-Ömerî, *Mesâliku'l-ebâr*, 7/291.

³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/76; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/752.

³⁸ İbn Fazlullâh el-Ömerî, *Mesâliku'l-ebâr*, 7/291.

³⁹ Söz konusu bu şiir için bk. Safedî, *el-Vâfi*, 6/239-240.

⁴⁰ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, 2/575. ŞN. 1111.

Ben rızkıma malik olan -Allah-‘a güveniyorum. Hiçbir devlete umut bağlamıyorum.

Umutlar(ım) için ölmekten de korkmuyorum. İnsanların bir işi olduğu zaman benim işim;

Fıkıh, hadis veya gazel yazmaktır. Onlar (bu işimden dolayı) bende ne bir hata ne de bir kusur göremezler.

Şairin sözlerinden fıkıh, hadis ve aşk şiirleri gibi konularda kitap yazdığı ve bunu da kazanç elde etmek amacıyla yaptığı anlaşılmaktadır. Yalnız bunu telif amacıyla mı veyahut istinsah maksadıyla mı yaptı bu konuda bir netlik bulunmamaktadır. Nitekim gazel yani aşk şiirleri ile ilgili şiirlerinin olduğu bilinmekte ve bu tür şiirleri divanında da yer almaktadır. Yalnız diğer fıkıh ve hadis ilmi ile ilgili kitabı olduğuna dair tabakât kitaplarında herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Dolayısıyla buradan hareketle teliften ziyade istinsah/çoğaltma işi olabileceği yani belirli bir ücret karşılığında bu işi yaptığı akla gelmektedir. Telifte olduğu gibi istinsahta da alana hâkimiyetin gerekli olduğu düşünülürse şairin söz konusu alanlardaki yetkinliği anlaşılabilir olacaktır.

Kaynaklarda açıkça ifade edilmemesine rağmen İbnu'l-Mu‘tez’in dinî ilimlerden kelim ilminde de söz sahibi olduğu iddia edilmekte⁴¹ ve buna kelamla ilgili kavram ve terimlerin yer aldığı bir şiiri delil olarak getirilmektedir. Evet, delil olarak sunulan söz konusu şiirde kelim ilmine ait bazı kelimeler ve kavramlar yer almakta, yalnız şiirin bütünü incelendiğinde söz konusu bu kelime ve kavramların kelim ilminde kazandıkları anlamlar değil de lafzi yani sözlük anlamlarında kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Muhtemeldir ki şair, bu şiirinde aşk acısı çektiği için kendisini eleştiren kişiye seslenerek eleştiriyi çok uzattığını ve eleştirisinin artık kendini incittiğini dile getirmektedir. Konuşmayı terk etmemesi halinde kendisinin de uzunca konuşacağını ifade eden şair, sevgilisine olan aşkının “Benim sevgim sevgidir; gizlidir-açıktır, eskidir-yenidir, zariftir-büyüktür.” şeklinde olduğunu ifade etmektedir: (Mutekârib)

أَطَلْتُ وَعَدَّتِي يَا عَدُوَّيْ
هَوَايَ هَوَايَ بَاطِنٌ ظَاهِرٌ
بُليثٌ قَدِيمٌ فَدَعْنِي حَدِيثٌ
حَدِيثِي لَطِيفٌ يَطُولُ جَلِيلٌ⁴²

Ey beni kınayıp eleştiren kişi! (Eleştirilerini) uzatıp beni incittin ve derde kaldım ben. (Hadi) çekil git, (yoksa) konuşmam uzun sürecek benim.

Sevgim tam sevgidir; gizlidir-açıktır, eskidir-yenidir, zariftir-büyüktür benim.

Görüldüğü gibi ikinci beyitte yer alan ve şairin sevgisini nitelediği bu lafızlar, daha çok kelim ilminde kullanılan kavramlardır. Her ne kadar ilk olarak karşılaşıldığında kelim ilmindeki kullanımları akıllara gelse de bir kimsenin herhangi bir ilme ait olan kavramlara sözlerinde veya eserlerinde yer vermesi bu ilimle alakalı bilgi sahibi olduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla şiirlerinde kelim ilmine dair kavramlar kullanması İbnu'l-Mu‘tez’in bu ilmi bildiğine yeterli bir delil teşkil etmemektedir. Üstelik kelim ilmini bildiğine dair ne kendi eserlerinde ne de ilgili kaynaklarda net bir bilgi de yer almamaktadır.

İbnu'l-Mu‘tez’in ilmî kişiliği ile ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise tarihtir. Eserlerinden ve bazı rivayetlerden dönemin yakın siyâsî tarihi ile dinler tarihi alanlarında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Mu‘tazîd-Billâh’ın isteği üzerine yazmış olduğu *Urcûze fî târihi'l-halîfeti'l-Mu‘tazîd* isimli risalesinde dönemin yakın siyâsî tarihine değinmesi ve olayları tarihi sırasına göre ele alması tarih konusundaki bilgisinin ve başarısının bir delilidir. Siyâsî tarihi bilmesinde ve onu yakından takip etmesinde elbette hilafet soyundan gelmesinin ve sarayda büyümesinin büyük etkisi olmuştur. Abdulaziz Seyyidulehl, İbnu'l-Mu‘tez’in hocası ve dönemin meşhur tarihçisi Belâzûrî’den (ö. 279/892-93) zaman zaman İslâm, Yahudilik ve Hristiyanlıkla ilgili tarihî bilgiler aldığını ifade etmektedir.⁴³ İbnu'l-Mu‘tez de söz konusu dinlerle ilgili şiirlerinde birtakım bilgilere yer vermekte, zaman zaman da bazı siyâsî ve dinî mezheplerin temel

⁴¹ Zevba‘î, *Abdullâh bin el-Mu‘tez nâkiden*, 41.

⁴² İbnu'l-Mu‘tez, *Dîvânu şî‘ru İbnu'l-Mu‘tez*, thk. Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, 1/369. ŞN. 297.

⁴³ Seyyidulehl, *Abdullâh bin el-Mu‘tez*, 22.

doktrinlerine değinmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla onun başta İslam tarihi olmak üzere dinler tarihi ve mezhepler tarihi ile döneminde gerçekleşen yakın siyâsî tarih hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakların belirttiğine göre İbnu'l-Mu'tez, ahbâr alimleriyle bir araya gelmiş ve onlardan nakilde bulunmuştur.⁴⁵ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967), *el-Eğânî* isimli eserinde İbnu'l-Mu'tez'in bu konuda bir eserin olduğunu bahsetmekte ve bu kitaptan nakilde bulunmaktadır.⁴⁶ *Halyü'l-ahbâr* olduğunu düşündüğümüz bu eser, ne yazık ki günümüze kadar ulaşmamıştır. Eser ve eserden yapılan nakiller İbnu'l-Mu'tez'in diğer ilimlerde olduğu gibi ahbâr ilmine de hâkim olduğunu göstermektedir.

Naklî ilimler gibi aklî ilimlerle de meşgul olan İbnu'l-Mu'tez, felsefe ile de yakından ilgilenmiştir. Yaşadığı coğrafyada yer alan farklı din, kültür ve ideolojilerin ortaya koyduğu felsefî metotları öğrenmiş,⁴⁷ kültürü ve entelektüel kişiliği sayesinde zamanının olaylarını anlama ve inceleme imkânı bulmuştur.⁴⁸

Ayrıca İbnu'l-Mu'tez'in yıldızları, gezegenleri ve gökyüzünü tasvir eden şiirlerinin olmasından onun Astronomi biliminde de bilgisi olduğu düşünülmektedir.⁴⁹ Örneğin yıldızı tasvir ettiği şiirlerinden birinde gece karanlığında ortaya çıkan normal bir yıldız tetikte bekleyen bir kimsenin gözüne benzetirken diğer şiirinde ise toplu halde bulunan ve yıldız kümesi olarak ifade edilen Süreyyâ yıldızını da üst üste dizilmiş ve birbirine girift halde olan bir üzüm salkımına benzetmiştir. Söz konusu bu cisimler arasında bir benzerlik kurabilmek ise her iki taraf hakkında belirli bir bilgiye sahip olmayı gerektirmektedir. İbnu'l-Mu'tez'in taraflar arasında bir benzerlik kurması ve böylesi başarılı bir teşbihte bulunması bu konuda bilgi sahibi olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Teşbihlerini içeren beyitlerinden ilki şöyledir: (Kâmil)

وَالنَّجْمُ فِي اللَّيْلِ النَّهِيمُ تَخَالَهُ
عَيْنًا تُخَالِسُ غَفْلَةً الرُّقْبَاءُ⁵⁰

Karanlık gecedeki bir yıldız casusun gaflet anını gözleyen bir göz sanırsın.

Diğer beyti ise şu şekildedir: (Hafif)

زَارَنِي وَالنُّجَى أَحْمُ الْحَوَاشِي
وَالنَّزْيَا فِي الْعَرْبِ كَالْعُنُقُودِ⁵¹

O beni, gecenin etrafı simsiyah (her taraf kapkaranlık) ve batıdaki Süreyyâ yıldızı üzüm salkımı gibi iken ziyaret etti.

Şevkî Dayf (ö. 1910/2005), İbnu'l-Mu'tez'in hocasına yazdığı kasidesi ile ilgili değerlendirmesinde onun ilmî birikiminin kasidede yer alanlarla belirlenemeyeceğini ifade ederken ilmî yönünün genişliğine işaret eden şu açıklaması da önem arz etmektedir:

“İbn Sa'îd, onu fasih bir hatip, iyi bir şair, feraiz'de bilgili, fıkhıta Ebu Hanife kadar güçlü, aruz ilmini iyi bilen, Kisâî gibi nahivci olarak mezun etmiştir. Ne var ki bunlar arasında felsefe ve mantık zikredilmemiştir. Ancak unutulmamalıdır ki İbnu'l-Mu'tez, on üç yaşında bu kültüre sahip olmuş ve bu kasideyi de kendiliğinden söylemiştir. Buradan hareketle onun kültürünü sınırlamak doğru olmaz. Nitekim eserlerine bakıldığında onun felsefeye muttali olduğu, astrolojiyle ilgili kitaplar okuduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şiirlerinde de bunlara işaret edilmektedir. Her ne

⁴⁴ Örnek şiir için bk. İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, 1/671-672. Ş.N. 474, 1/738. Ş.N. 535, 1/750-753. Ş.N. 550.

⁴⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 6/154.

⁴⁶ Ebû'l-Ferec Ali b. el-Huseyn el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*. (thk. İhsân Abbâs vd. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır), 3. Baskı. 2008, 16/5-13, 21/46-70.

⁴⁷ Seyyidulehl, *Abdullâh bin el-Mu'tez*, 23.

⁴⁸ Hasan - Sâmerrâî, “Sîratu İbnu'l-Mu'tez el-Abbâsî”, 3.

⁴⁹ Zevba'î, *Abdullâh bin el-Mu'tez nâkiden*, 42.

⁵⁰ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, 2/451. Ş.N. 957.

⁵¹ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, 2/512. Ş.N. 1003.

kadar hayatının ilk dönemlerinde bu ilimleri bilmediğini düşünsek de ilginç bir şekilde şiirlerinde bunlardan bahsettiği görülmektedir.⁵²

Kısacası şiirlerinde çok sayıda astrolojik konu ve kavramlara yer vermesi, üstelik bunlarla ilgili detaylı bilgiler vermesi İbnu'l-Mu'tez'in bu konuda belirli bir ilmi seviyeye ulaştığını göstermektedir.

İlmî yönü oldukça geniş olan İbnu'l-Mu'tez, sadece klasik ilimlerde değil o dönemin en yaygın ve en çok kullanılan modern ilimlerinden biri olan tasvir sanatında da kendisini geliştirmiştir. I. Abbasî Dönemi'nde başlayan bu ilim, halife ve emirlerin de desteği ile özellikle kendisinin de yaşadığı II. Abbasî Dönemi'nde zirveye ulaşmıştır.⁵³ Bununla birlikte tasvir sanatı, o dönemin şairlerinin de karakteristik özellikleri arasında yer almış, şairler tasvirdeki başarıları ile ayırt edilip tanınmışlardır. İbnu'l-Mu'tez de dönemde yaygın olan ve şaire ayrıcalık katan bu tasvir sanatını en iyi bir şekilde öğrenmiş ve bunu da şiirlerine başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Zira şiirlerinde edebiyatçıların ve tenkitçilerin beğenisini kazanan çokça yıldız, gökyüzü ve tabiat tasvirlerine yer vermiştir.⁵⁴

İbnu'l-Mu'tez'in Arapçaya tercüme edilmiş bazı yabancı kültürler hakkında da geniş bir kültür ve birikime sahip olduğu ifade edilebilir. Rum asıllı olan annesinin yönlendirmesi⁵⁵ ve hocası Belâzûrî'nin aracılığı ile elde ettiği⁵⁶ belirtilen bu yabancı kültürlerin, şiirlerinde ve bazı eserlerinde de etkisi görülmektedir. İbnu'l-Mu'tez'in edebî hayatına etki eden yabancı kültürlerden biri Fars kültürüdür. Bu konuda hocası Belâzûrî'den etkilenen İbnu'l-Mu'tez, özellikle şiirlerinde Arapça sözcükler yerine aynı vezin ve manada çok sayıda Farsça kelime kullanmıştır.⁵⁷ Farsça kelime kullandığı şiirlerinden biri şöyledir: (Munserih)

قَدْ ظَهَرَ الْجِنَّ بِالنَّهَارِ لَنَا مِنْهُمْ صُفُوفٌ وَدَسْتِنْدَاتٌ⁵⁸

Gündüz bizim için cinler ortaya çıktı. Onların bir kısmında kuyruk, bir kısmında ise bilezikler vardı.

Şair, nevrüz kutlamalarından bahsettiği bu şiirinde Farsça *bilezikler* anlamına gelen (دَسْتِنْدَاتٌ)⁵⁹ kelimesini kullanmıştır. Arapça kelimelerin yerine şiirin vezin ve kafiye yapısını bozmadan aynı anlamda Farsça kelimeler kullanması, onun Fars diline hâkimiyetini ve bu dildeki yetkinliğini göstermektedir.⁶⁰ Ayrıca İbnu'l-Mu'tez'in sosyal, siyâsî, söz ve öğütlerden oluşan *el-Fusûlu'l-kisâr* isimli küçük hacimli eserinde de Fars kültürünün etkisi görülürken *Fusûlu't-temâsîl* isimli eserinde de Yunan kültürünün etkisi kendini göstermektedir.⁶¹ Bu durum İbnu'l-Mu'tez'in Fars dilini bildiğini aynı zamanda Fars kültürü ile Yunan kültürüne hâkim olduğunu ve bunları eserlerine de yansıttığını göstermektedir. Bununla birlikte *Kitabu'l-Bedî'* isimli eserinde de kadim ve muhdes şairlerin şiirleri ile Araplar arasında yaygın olarak kullanılan söz ve deyimlerin içerisinde Farsça kelimeler yer almaktadır.⁶² Bu kelimelerin bir kısmı orijinallikini korurken bir kısmı ise Araplaşmıştır. Bu da göstermektedir ki hem İbnu'l-Mu'tez'den önce hem de onun yaşadığı dönemde Arapça Farsçadan etkilenmiş veyahut da Farsça Araplar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

⁵² Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî (el-'Asru'l-Abbâsiyyi's-sânî)* (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 2. Baskı, 4/328.

⁵³ Mustafa Çınar, "Üçüncü Abbâsî Dönemi Arap Şiirinde Tabiat Tasviri" *Ekev Akademi Dergisi*, 7/17 (Güz 2003), 225.

⁵⁴ Zevba'î, *Abdullâh bin el-Mu'tez nâkiden*, 41.

⁵⁵ Zevba'î, *Abdullâh bin el-Mu'tez nâkiden*, 42.

⁵⁶ Seyyidulehl, *Abdullâh bin el-Mu'tez*, 22.

⁵⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecîd Tarâd, 1/10.

⁵⁸ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yunus Ahmed es-Sâmerrâî, 2/468. ŞN. 976.

⁵⁹ Kelimenin aslı "دَسْتِنْدَاتٌ" dir. Sonunda yer alan elif ve tâ (ت) ise Farsçada çoğul eki olarak kullanılmaktadır.

⁶⁰ Hârûn Özel - Faruk Çiftçi, "Tasvir Şairi Olarak İbnu'l-Mu'tez ve Hayatı", *TİDSAD* 6/22 (Eylül 2019), 137.

⁶¹ Zevba'î, *Abdullâh bin el-Mu'tez nâkiden*, 42.

⁶² Örnek olarak bk. İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, nşr. Ignatius Kratchkovsky, 17.

3. ESERLERİ

Hayatı boyunca siyaset ve devlet işlerinden uzak duran İbnu'l-Mu'tez, bütün vaktini şiir ve edebiyata adanarak kendini edebî ve kültürel yönden geliştirmiştir.⁶³ Yetiştirdiği dönemin birçok ilmî alandaki gelişmelerinden yararlanmış başta edebiyat ve şiir olmak üzere belagat, tabakât, edebî tenkit ve mûsikî alanlarında servet değeri taşıyan birçok eser bırakmıştır. Ne var ki bu eserlerin sadece bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşan eserlerin bir kısmı neşredilmiş, bir kısmı ise yazma halinde olup henüz neşredilmemiştir. Çok sayıda eseri de günümüze kadar gelmeyi başaramamış, kitaplarda sadece isim olarak kalmıştır. İbnu'l-Mu'tez'in günümüze ulaşan ve neşredilen eserleri şöyledir:

3.1. NEŞREDİLEN ESERLERİ

Bu başlık altında İbnu'l-Mu'tez'in günümüze ulaşan eserleri tanıtılacak ve eserlerle ilgili çalışmalara yer verilecektir.

3.1.1. DİVAN

Divan, İbnu'l-Mu'tez'in en meşhur eseri olup şiirlerinden oluşmaktadır. Öğrencisi Sûlî tarafından derlenen divanın çeşitli kütüphanelerde çok sayıda nüshaları bulunmaktadır.⁶⁴ Tahkik ve şerh çalışmaları yapılarak çok defa basılmış ve neşredilmiş olan bu eser, ilk olarak Aziz Efendi ez-Zend tarafından el-Hidîviyye kütüphanesindeki asıl nüshası temel alınarak iki bölüm halinde basılmış (M. 1891),⁶⁵ bu matbu olan iki bölüm ise daha sonra şerh edilerek tek bölüm halinde (M. 1904) Beyrut'ta tekrar yayımlanmıştır.⁶⁶ Daha sonra bu eser, Abdülbâsit el-Enesî'nin yapmış olduğu bir inceleme ile Beyrut'ta basılmıştır (M. 1914).⁶⁷

Eser üzerine daha sonraki yıllarda şerh çalışmaları devam etmiştir. Geniş ve en önemli şerhlerden biri Muhyiddîn el-Hayyât'ın yapmış olduğu çalışmadır. Hayyât'ın müellif İbnu'l-Mu'tez'in kısa bir biyografisini de içeren bu çalışması Beyrut'ta yayımlanmıştır (M. 1914). Aynı metin daha sonra Şefik Cebrî'nin mukaddimesi ile birlikte tekrar basılmıştır (M. 1951).⁶⁸

Eser üzerine yapılan bir diğer çalışma da müsteşrik James Heyworth'a (ö. 1974) aittir. Heyworth, Sûlî'nin *el-Evrâk* isimli kitabında şairlerin divanlarından seçme şiirlere yer verdiği ve büyük bir bölümünü İbnu'l-Mu'tez'in şiirlerinin oluşturduğu *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ ve ahbâruhum* bölümünü Londra'da müstakil olarak neşretmiştir (M. 1936). Ayrıca Sûlî rivayetiyle gelen divanı Alman müsteşrik Bernhard Lewin (ö. 2003), *Şi'ru Abdullâh İbnu'l-Mu'tez* adıyla tashih ederek dört cilt olarak hazırlamıştır. Lewin'in yaptığı çalışmanın üçüncü ve dördüncü ciltleri M. 1945 yılında, diğer bir ve ikinci ciltleri de M. 1950 senesinde İstanbul'da *en-Neşriyyâtul-İslâmiyye* isimli Alman müsteşriklerin hazırladıkları İslâmî neşir dergisinde yayımlanmıştır.⁶⁹ Eserin elde edebildiğimiz üç ve dördüncü bölümleri Mustafa Kırmıt tarafından düzenlenerek ayrı kitap olarak basılmıştır.

Eser üzerine sonraki dönemlerde de tahkik ve şerh çalışmaları devam etmiştir. Kerem el-Bostânî'nin tahkik ederek şerh ettiği eserde şiirler içeriğine göre başlıklandırılmış ve kafiye harflerine göre tasnif edilmiştir. İbnu'l-Mu'tez'in iki urcûzesinin de yer aldığı söz konusu bu eser,

⁶³ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mişyel Nu'mân (Beyrut-Lübnan: eş-Şirketu'l-Lubnâniyye li'il-Kutub, 1969), 4 (Mukaddime); Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 4/328.

⁶⁴ Nüshaları toplu olarak görebilmek için bk. Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdulhalim en-Neccâr (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 4. Baskı, 2/56-57; Ayrıca bk. *Hizânetu't-turâs-Fihrisu mahtûtât*, (Suudi Arabistan-Riyâd: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Bühûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, ts.), 10/751, 15/70.

⁶⁵ Yusuf b. Elyân b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbû'âti'l-Arabîyye ve'l-mu'arrabe* (Mısır: Matba'atu Serkîs, 1928), 1/243.

⁶⁶ Hafâcî, *İbnu'l-Mu'tez ve turâsuh*, 123.

⁶⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecîd Tarâd, 1/16.

⁶⁸ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecîd Tarâd, 1/16.

⁶⁹ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecîd Tarâd, 1/16; İsmail Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*. (İstanbul, TDV Yay., 2000), 21/146.

Beyrut'ta yayımlanmıştır.⁷⁰ Mişâl Nu'mân tarafından şerh edilen divan ise bir mukaddime ile birlikte yine Beyrut'ta neşredilmiştir (M. 1969).⁷¹

İbnu'l-Mu'tez'in divanı üzerine yapılan bir diğer çalışma ise Yunus Ahmed Sâmerrâî'nin *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez* başlıklı çalışmasıdır. Sâmerrâî, Sûlî'nin rivayetini temel alarak tahkik ettiği eserde şiirleri konularına ve daha sonra da kafiye harflerine göre tasnif etmiş ve her şiirin bahirlerini de belirtmiştir. Ayrıca Sâmerrâî, çalışmasının sonunda divanın gerek yazma ve matbu nüshalarında gerekse de Sûlî'nin *Kitâbu'l-evrâk* isimli eserinde yer almayıp farklı kaynaklarda İbnu'l-Mu'tez'e nispet edilen şiirleri bir araya getirmiş, "*Mulhak*" başlığı altında yer verdiği 397 adet şiiri, kafiye harflerine göre tertip etmiştir.⁷² Eser üç cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır (M. 1997).

İbnu'l-Mu'tez'in divanı üzerine yapılan çalışmalarından bir diğeri de Mecîd Tarâd'ın yaptığı şerh çalışmasıdır. Tarâd, bu çalışmasında konularına göre sınıflandırdığı şiirleri kafiye harflerine göre tasnif etmiş, her şiirin bahir ölçüsünü belirtmekle birlikte şiirlerde yer alan garip kelimeleri de açıklamıştır. Bununla birlikte farklı kaynaklarda İbnu'l-Mu'tez'e aidiyeti kesin ve şüpheli olan şiirleri de çalışmasının sonunda "*el-Mulhak-1*" ve "*el-Mulhak-2*" başlıkları altında toplamıştır. Tarâd, farklı kaynaklardan bir araya getirdiği 43 şiiri ana çalışmasında yaptığı gibi konularına göre tasnif edip kafiye harflerine göre sıralamıştır.⁷³ İki cilt olarak hazırlanan eser, Beyrut'ta basılmıştır (M. 2004).

Divan üzerine yapılan bir diğer çalışma da tahkik konusunda uzman isimlerden biri olan Ömer Fârûk et-Tabbâ'ya aittir. Tabbâ, çalışmasının başında da belirttiği gibi Berlin kütüphanesinde yer alan nüshayı esas alarak eserin tahkikini yapmış ve şiirlerde yer alan garip kelimeleri de şerh etmiştir. Eserde şiirler, kafiye harflerine göre tasnif edilmiş ve her bir şiire içeriğine uygun bir başlık verilmiştir. Ayrıca eserin sonunda İbnu'l-Mu'tez'in sabah şarabının kötülüğünden bahsettiği urcûzesi ile Halife Mu'tazid-Billâh dönemi tarihini ele aldığı urcûzesi de yer almaktadır. Eser, geniş bir mukaddime ile birlikte Beyrut'ta yayımlanmıştır.

Dîvânda fahr (övünme), gazel (aşk), medh (övme), hicv (yergi), şarâb (içki), mu'âtebât (sitem ve serzenişler), tard (av), evsâf (tasvîrler), mersiye (ağıt), zühd-şeyb (yaşlılık)-âdâb-hikmet konularında pek çok şiir bulunmaktadır.

3.1.2. KİTÂBU'L-BEDÎ'

İbnu'l-Mu'tez tarafından Arap belagatine dair kaleme alınan söz konusu eser, bu alanda yazılan ilk müstakil eser olma özelliğini taşımaktadır.⁷⁴ Bununla birlikte şiir ve belagat metodolojisini ortaya koyan ilk çalışma olması açısından da Arap belagatinde önemli bir konuma sahiptir.⁷⁵ Bu nedenlerden dolayı eser, edebiyatçılar tarafından şiir ve belagat konusunda yapılan ilk bilimsel çalışma olarak kabul edilmektedir.⁷⁶ Şevkî Dayf'ın, "*Eserde, Arap edebiyatında var olan bedî' sanatları bilimsel ve dakik bir şekilde ortaya konmuş ve bu sanatlar daha sonra muhdes şairler ve edebiyatçılar tarafından çoğaltılıp geliştirilmiştir.*"⁷⁷ şeklindeki yorumu belagat sanatlarının ortaya çıkışında ve gelişmesinde eserin öncülüğünü ortaya koymaktadır.

Eserde "*Aslu'l-kitab*" başlığı altında "*istiare, tecnîs, mutâbakat, reddü'l-'acûz 'ale's-sadr ve mezhebi kelâmî*" olmak üzere beş temel sanata yer verilirken daha sonra "*mehâsinu'l-keâm ve ş-*

⁷⁰ İsmail Durmuş makalesinde Kerem el-Bostânî'nin bu eserinin 1961 yılında yayımlandığını ifade etmektedir. bk. Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146. Yalnız elimizde bulunan eserde yayın yılı yer almamaktadır.

⁷¹ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", XXI, 146.

⁷² Dîvânda yer alan bu bölüm için bk. İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez*, thk. Yunus Ahmed es-Sâmerrâî, 3/203-383.

⁷³ Bölümler için bk. İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecîd Tarâd, 2/483-511.

⁷⁴ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 4/1523; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî* (Kâhire: Dâru Nehda, ts.), 282; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Tarihi* (İstanbul: Rağbet yay., ts.), 51; Mustafa Bozan, *İbnu'l-Mu'tez ve Kitâbu'l-Bedî' Adlı Eseri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43.

⁷⁵ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 169; Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 2/58.

⁷⁶ Hasan - Sâmerrâî, "Sîratu İbnu'l-Mu'tez el-Abbâsî", 5.

⁷⁷ Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 4/329.

şî'ri" (şiir ve nesirde yer alan güzellikler) adı altında ikinci bir başlık açılmakta ve burada da on beş sanattan söz edilmektedir. Bu sanatların terim anlamları yapıldıktan sonra her birine ayet, hadis, sahabe ve Arap sözleri ile mütekkaddim şairlerin şiirlerinden en az birer delil getirilmektedir. Eserde -farklı rakamlar telaffuz edilmekle birlikte-⁷⁸ bizim tespitimize göre yirmi adet belagat sanatı bulunmaktadır.

Eserin mukaddimesinde bedî' sanatlarının mevcudiyetini savunan İbnu'l-Mu'tez, kitabını yazma nedenini de açıklığa kavuşturmuştur. Müellif, ilk dönem Abbâsî şairlerinden olan Beşşar b. Bürd (ö. 167/783-84), Müslim b. Velid (ö. 208/823) ve Ebû Nüvâs (ö. 198/813 [?]) gibi muhdes şairlerin bu sanatları şiirlerinde kullandıklarını ve buna yeni tarz şiir anlamında bedî' adını verdiklerini, ancak bu sanatların mütekkaddim şairlerin şiirlerinde de bulunduğunu, hatta onlar zamanında da bu sanatların bilindiğini onlara ispatlamak ve insanlara muhdes şairlerin yeni bir sanat ortaya koymadıklarını, mütekkaddim şairlerin şiirlerinde kullandıkları sanatları icra ettiklerini ispatlamak için telif ettiğini belirtmekte,⁷⁹ ayrıca daha önceden bilinen bu sanatların ilk olarak kendisi tarafından toplu olarak ifade edildiğine de dikkat çekmektedir.⁸⁰ Bununla birlikte İbnu'l-Mu'tez, H/M. 274/888 senesinde telif ettiği bu eseri ilk olarak Ali b. Harun b. Yahya b. Ebû'l-Mansur el-Munecim'in (ö. ?)⁸¹ bizzat kendisinden istinsah ettiğini açıkça belirtmektedir.⁸² Zevbâ'î, bu ilk nüshanın Madrid Escorial Kütüphanesi 328 numarada bulunduğunu ifade etmektedir.⁸³ Eser ilk olarak Rus müsteşrik Ignatius Kratchkovsky (ö. 1951) tarafından söz konusu nüsha temel alınarak Londra'da (M. 1935) Arapça olarak neşredilmiş⁸⁴ daha sonra aynı eser Bağdat (M. 1976) ve Beyrut'ta (M. 1982) tekrar basılmıştır. Hafâcî'nin eser üzerine yapmış olduğu geniş şerh çalışması ise Kâhire'de (M. 1945-1990)⁸⁵ ve Beyrut-Dâru'l-Cîl matbaasında yayımlanmıştır (M. 2007).⁸⁶ Eser üzerinde yapılan bir diğer çalışma ise İrfân Matraccî'ye aittir. Matraccî'nin yaptığı tahkik ve şerh çalışması ilk olarak Beyrut'ta neşredilmiştir (M. 2012). Eser, 2019 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mustafa Bozan tarafından "*İbnu'l-Mu'tez ve Kitâbu'l-Bedî' adlı eseri*" adıyla yüksek lisans tezi olarak da çalışılmıştır.

3.1.3. TABAKÂTU'Ş-ŞU'ARÂ

İbnu'l-Mu'tez'in bu eseri, Arap edebiyatı tarihinin önemli bir bölümünü oluşturan tabakât ve terâcîm alanında yazılmış önemli eserlerden biridir. Eser, kaynaklarda farklı isimlerle zikredilmektedir. Bir kısmında *Tabakâtu's-şu'arâ*⁸⁷ ismi ile yer alırken diğer birtakım kaynaklarda ise *Tabakâtu's-şu'arâi'l-muhdesîn*⁸⁸; *Tabakâtu's-şu'arâ' fi medhi'l-hulefâ' ve'l-vüzerâ'*, *Muhtasar-u tabakâtu's-şu'arâ'* gibi isimlerle anılmaktadır. Ömer Fârûk et-Tabbâ'in aktarımına göre İran asıllı edebiyatçılardan Hamza el-İsfahânî (ö. 360/971), *Dîvân-u Ebû Nüvâs* isimli eserinin mukaddimesinde İbnu'l-Mu'tez'in bu eserini *el-İhtiyâr min şî'ri'l-muhdesîn* ismiyle zikretmiştir.⁸⁹ Meşhur tabakât kitaplarından *Mu'cemu'l-'udebâ'* adlı eserde ise söz konusu bu eserin içeriği ile de uyumlu olduğunu düşündüğümüz *İltifâtu's-şu'arâi'l-muhdesîn*⁹⁰ eser için zikredilen isimler arasındadır. Kitabın mukaddimesinde yer alan bilgiye göre müellif İbnu'l-Mu'tez, yazdığı bu esere

⁷⁸ Carl Brockelmann ve ez-Zeyyât, eserde on yedi sanatın yer aldığını söylerken İsmail Durmuş ise on sekiz olarak belirtmektedir. bk. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 2/58; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 282; Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146.

⁷⁹ İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, nşr. Ignatius Kratchkovsky, 1-3.

⁸⁰ Safedî, *el-Vâfi*, 17/241; Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî, *Kitâbu'l-Bedî'*, thk. İrfân Matraccî (Beyrut-Lübnan: Muessetu'l-Kutubi's-Sikâfiyye, 2012), 5.

⁸¹ Bu ifadeden İbnu'l-Mu'tez ile aynı dönemde yaşadıkları anlaşılan bu kişi hakkında kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır.

⁸² İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, nşr. Ignatius Kratchkovsky, 58.

⁸³ Zevbâ'î, "*Abdullâh bin el-Mu'tez Nâkiden*", 44.

⁸⁴ Brochelman, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 2/58; Zevbâ'î, "*Abdullâh bin el-Mu'tez Nâkiden*", 44.

⁸⁵ Fâhûrî, *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-'Arabî*, 722; Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146.

⁸⁶ Zevbâ'î, "*Abdullâh bin el-Mu'tez Nâkiden*", 45.

⁸⁷ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 169; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/77; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 282; Safedî, *el-Vâfi*, 17/240.

⁸⁸ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 2/58; Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 2/378.

⁸⁹ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-şu'arâi'l-muhdesîn*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ', 15.

⁹⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-'udebâ'*, 4/1526.

Tabakâtu's-su'arâi'l-mutekellimîn mine'l-udebâi'l-mutekaddimîn adını vermiştir.⁹¹ Eser, ilim ve edebiyat dünyasında daha çok *Tabakâtu's-su'arâ'* ismi ile bilinmektedir.⁹²

Müellif İbnu'l-Mu'tez, eserin giriş bölümünde kitabı yazma nedeni ve kitabın metodolojisi hakkında bilgi vermektedir. Kendinden önce yazılan bazı tabakât kitaplarını konuların uzunluğu, gereksiz ve tekrar bilgilerin yer alması nedeni ile eleştiren İbnu'l-Mu'tez, bir gece moralsiz olduğundan dolayı uykusunun kaçtığını ve bu esnada bazı şairlerin Abbâsî halifeleri ile vezir ve emirlerini metheden şiirlerinin yer aldığı bir kitap yazma fikrinin aklına geldiğini ifade etmekte, bu nedenle önceden yazılan bu türdeki kitaplara bir katkı sunması ve insanların faydalanabileceği bir eser olması amacıyla yazdığı bu tabakât kitabında önceki eserlerden farklı bir metot uygulayarak kısa ve öz bilgiler verdiğini, divanlarda yer almayan şairler ve bunların şiirlerine kısaca değinildiğini açıkça belirtmektedir.⁹³

Eser İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846[?]) *Tabakâtu's-su'arâ'* isimli eserinden sonra türünün ikinci örneği kabul edilmektedir.⁹⁴ İbnu'l-Mu'tez, bu eserinde muhdes veyahut müvelled adı verilen modern Abbâsî şairlerini ele almıştır. Eserde 133 erkek ve kadın şairin birçok kaynaklarda rastlanılmayan ve raviler tarafından ihmal edilen ahbâr, nevâdir ve şiir örneklerinin yanı sıra şairlerin diğer şairlerle ilişkisi ve yakınlıklarına değinilmektedir. Eser, aynı zamanda şairin kişiliği, eleştirel bakış açısı ve sanatsal yeteneğinin yüksekliği açısından geniş bir kültüre sahip olduğunu göstermesinin yanı sıra⁹⁵ genelde Arap şiiri, özelde ise Abbâsî şiirine kaynaklık etmesi açısından da önemli bir kültür hazinesi özelliği taşımaktadır.

İbnu'l-Mu'tez, eserine Abbâsî Dönemi'ndeki bütün şairleri almamış hatta bir kısmını bilerek zikretmemiştir. Örneğin dönemin ünlü şairi İbnu'r-Rumi'yi (ö. 283/896) babası Mu'tez Billah'ı hicvettiği; Abdüsselam b. Rağbân (Dîkülcin)'i (ö. 235/850) sürekli Arapları kötilediği; Yahya b. Ziyad el-Hârisî'yi (ö. 169/786) zındıklara önderlik ettiği için kitabına almamıştır. Bu, İbnu'l-Mu'tez'in kişiliğiyle eleştirel bir yazar olmasının yanı sıra kitabını kabul edilebilir bir metotla yazdığının da bir göstergesidir.⁹⁶

İbnu'l-Mu'tez tarafından H/M. 280/894 yılından sonra yazıldığı konusunda nerede ise görüş birliğine varılan eserin, İran'ın Tebriz kentinde bulunan 1285 tarihli nüshası ilk olarak Abbâs İkbâl tarafından İngilizce bir mukaddime ve inceleme ile birlikte Londra'da neşredildikten sonra (M. 1939)⁹⁷ Abdussettâr Ahmed Ferrâc'ın tahkiki ile Kâhire'de tekrar yayımlanmıştır (M. 1956, 1976, 1981).⁹⁸ Abbâs İkbâl, 49 varaktan oluşan bu çalışmanın Madrid Escorial kütüphanesinde olduğu bilgisini paylaşmaktadır.⁹⁹ Eser, 1942 yılında Avrupa'da da neşredilmiştir.¹⁰⁰ İbnu'l-Müstevfî (ö. 637/1240), H/M. 630/1233 senesinde *Muhtasar-u Tabakâtu's-su'arâ'* li Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Mu'tez ismi ile eseri ihtisar etmiştir.¹⁰¹

Tabakâtu's-su'arâ', son dönemde birçok eserin tahkikli neşrini yapan Ömer Fârûk Tabbâf tarafından tahkik edilerek uzun bir mukaddime ve Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Egâni* isimli eseri ile Yâkut el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-'udebâ'* isimli tabakât kitaplarında yer alan İbnu'l-Mu'tez'in hayat tercümesine dair bilgilerin toplu olarak yer aldığı bir bölümle birlikte 1998 yılında Beyrut'ta

⁹¹ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî, *Tabakâtu's-su'arâ'*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc (Kâhire: Daru'l-Ma'ârif, 1976), 3. Baskı, 18; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-su'arâi'l-muhdesîn*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâf, 37.

⁹² Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmî'l-kutub ve'l-funûn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 2/1102.

⁹³ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-su'arâ'*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, 18; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-su'arâi'l-muhdesîn*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâf, 37.

⁹⁴ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/143.

⁹⁵ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecîd Tarâd, 1/9.

⁹⁶ Zevba'î, "Abdullâh bin el-Mu'tez nâkiden", 47.

⁹⁷ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 2/58.

⁹⁸ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/143. Çalışmamızda eserin 1976 baskısından yararlanılmıştır.

⁹⁹ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, II, 58; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-su'arâ'*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, 1976, 594.

¹⁰⁰ Fâhûrî, *el-Câmi' fi târîhi'l-edebi'l-'Arabî*, 72.

¹⁰¹ Sâmî es-Sakkâr, "İbnu'l-Mustevfî", *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 2000), 21/162.

basılmıştır. Ayrıca eser, Salâhuddîn el-Hevârî tarafından da tahkik edilerek 2002 yılında yine Beyrut'ta yayımlanmıştır.

3.1.4. KİTÂBU'L-ÂDÂB

İbnu'l-Mu'tez'in edebiyat alanında ortaya koyduğu önemli şaheserlerden biri olan bu eser¹⁰² sahabe ve mütekaddim âlimler ile İbnu'l-Mu'tez'in kendisine ait hikmet, âdâp ve ahlakla ilgili veciz sözlerden oluşmaktadır.¹⁰³ Rus bilimler akademisi üyesi ve aynı zamanda Arap edebiyatı üzerine çalışmaları ile tanınan Ignatius Kratchkovsky tarafından İngiltere müzesindeki nüshası asıl alınarak tahkik ve tashih edilip makale (M. 1924) ve müstakil kitap olarak neşredilen eser (M. 1935), Sabîh Redif tarafından da (M. 1972) yayımlanmıştır.¹⁰⁴

3.1.5. SERİKÂTU'Ş-ŞU'ARÂ'

İbnu'l-Mu'tez'in edebî tenkide dair kaleme aldığı eserlerden biridir. Âmidî (ö. 370/981), şairlerin çalıntılarını bir araya getirdiği birikimler olarak nitelediği bu eseri İbnu'l-Mu'tez'e nispet etmekte ve içeriğine dair bilgi vermektedir. Bununla birlikte İbnu'l-Mu'tez'in işaret ettiği şairlerin eski şiirlerden yaptığı intihaller ile şiirlerinde yer alan dil ve sanat kusurlarından da örnekler getirmektedir.¹⁰⁵ Eserde eski şairlerin yeni şairlere üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla yenilerin eskilerden yaptıkları çalıntıları konu edilmekle beraber dil ve sanat kurallarına da temas edilmektedir.¹⁰⁶ Bazı kaynaklarda *Kitâbu's-Serikât* ismiyle de yer alan bu eser¹⁰⁷ Abdülkerim Habib tarafından Amman'da neşredilmiştir (M. 1996).¹⁰⁸

3.1.6. FUSÛLU'T-TEMÂSİL FÎ TEBÂŞİRİ'S-SURÛR

İbnu'l-Mu'tez'in edebiyat alanında vermiş olduğu eserlerden biridir.¹⁰⁹ Yapımından tüketimine, içme adabından özelliklerine, etkisinden tedavisine kadar her yönüyle şarabın ele alındığı bu eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; şarabın özellikleri ve etkileri, kalite, renk ve kokusu, içilmeye elverişli olan ve olmayanı, fayda ve zararları, içme vakti ve şarabın önemini ifade eden şiir ve sözlerden, ikinci bölümde; şarap türleri, eski kavim ve milletlerin tercih ettiği şarap çeşitleri, insanların farklı şarap tercih etmelerinin nedenleri, şarap testileri ve içilen mekanlar, şarap isimleri, şarabın sunulduğu ve içildiği kaplar, şarap sunan sakîlerin özellikleri, üçüncü bölümde; şarabın haramlığı ve helalliyi meselesi, şarabın insan vücudundaki etkileri, şarabın sade ve katıkları içilmesi hakkındaki görüşler, şaraba katılacak karışımların miktarı, şarabın yemekte ve sonrasında ne kadar içilmesi gerektiği, şarap meclislerinin hak ve koşulları, şarap içme adabı, şarap meclislerinde külfetten uzak durulması, şarabın hediye edilmesi, sabah ve akşam şarapları, şarabın yanında yenilmesi gereken yaş ve kuru meze çeşitleri, kokulu bitkilerden elde edilen şarap türleri ve insan vücuduna sağladığı yararlar, dördüncü bölümde ise; sarhoş olmanın ölçüsü ve nedenleri, sarhoşluk halinde vücutta görülen titreme ve değişik hareketler, dert ve hüznün unutulması, sarhoş kimsenin ağzında oluşan değişik tatlar ve bakışlarındaki farklılıklar, sarhoşluğu artıran bitkisel karışımlar, sarhoşluğun kötülüğü ve bu konuda söylenen sözler, sarhoş olmadan şarap içmenin yolları, sarhoş kimsenin arbedelere sebep olması ve özür gerektiren işlerde bulunması, mahmurluk (sarhoşluk sonrası kişinin kendinden geçmesi) durumu

¹⁰² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 169; Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *Fehresetu İbnü Hayr el-İşbîlî*, nşr. Muhammed Fuâd Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 364; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 63/77; Kutubî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/240; Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1387.

¹⁰³ Örnek veciz sözler için bk. Muhibbuddîn el-Hatîb, *el-Hadîgatu mecmû'atu edebîn bâri' ve hikmetin belîga*, nşr. Süleyman Salih el-Huraşî (Kâhire: el-Mektebetu's-Selefiyye, 2011), 2. Baskı, 1/211-222.

¹⁰⁴ Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 2/57; Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146.

¹⁰⁵ Ebû'l-Kâsım el-Hasen b. Bîşr el-Âmidî, *el-Muvâzene beyne şî'ri Ebû Temmâm ve'l-Buhtürî*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (b.y.: Daru'l-Ma'ârif, ts.), 4. Baskı, 1/280-281, 1/373.

¹⁰⁶ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146.

¹⁰⁷ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 169; Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 4/1526; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/77; Kutubî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/240.

¹⁰⁸ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146.

¹⁰⁹ İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî (Bağdatlı İsmâil Paşa), *Hediyetu'l-ârifin esmâu'l-muellifin ve âsâru'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1951), 1/443; Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 2/57.

ve ayıkmak için kullanılması gereken ilaçlardan bahsedilmektedir. Yazma eserler konusunda yapılmış önemli çalışmalardan biri kabul edebileceğimiz *Hizânetu't-turâs-fihrisu mahtûtât* isimli dijital kaynakta yer alan bilgiye göre farklı kütüphanelerde nüshaları bulunan eser,¹¹⁰ ilk olarak Kâhire'de yayımlanmış (M. 1925) daha sonra birkaç defa neşredilmiştir.¹¹¹

3.1.7. RİSÂLE FÎ MEHÂSİNİ Şİ'RI EBÛ TEMMÂM VE MESÂVÎH

Carll Brockelmann (ö. 1956), Arap edebiyat tarihini ele aldığı meşhur çalışmasında İbnu'l-Mu'tez'in eserleri arasında saydığı bu risaleye¹¹² ilk olarak Merzubânî (ö. 384/994) *el-Muveşşah* isimli eserinde işaret etmiştir. İbnu'l-Mu'tez'in Ebû Temmâm'ın şiirlerinin kusur ve güzelliklerine değindiği bir risaleden bahseden Merzubânî, risalede İbnu'l-Mu'tez'in bazı edip kişilerin şiirde aşırılıkla suçladığı Ebû Temmâm hakkında iyilikte olduğu gibi kusurda da zirveye ulaştığını dile getirdikten sonra Ebû Temmâm'ın tenkit ettiği şiirlerini örnek olarak getirdiğinden söz etmektedir.¹¹³ Edebî tenkite dair yazılmış ilk yazılı metin olarak da kabul edilen bu risale, Merzubânî'nin söz konusu eserinde yer alan yaklaşık on üç sayfalık bu metne sadık kalınarak İbnu'l-Mu'tez'in farklı kaynaklarda bulunan diğer şairlerle ilgili tenkitlerini içeren metinle birlikte ilk olarak Muhammed Abdulmun'im Hafâcî tarafından *Resâ'ilu İbnu'l-Mu'tez fî'n-nakd ve'l-edeb ve'l-ictimâ'* isimli çalışmasında müstakil olarak şerhiyle birlikte neşredilmiş (M. 1946),¹¹⁴ Abdülkerim Habib tarafından ikinci bir neşri yapılan risale (M. 1995),¹¹⁵ daha sonra aynı müellif tarafından tahkik edilerek tekrar yayımlanmıştır (M. 2017).

3.1.8. EL-FUSÛLU'L-KISÂR

Başlığı "*Kısa ve küçük bölümler*" anlamına gelen bu risale, sadece Brockelmann'ın *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî* adlı Arap edebiyat tarihi ile ilgili çalışmasında İbnu'l-Mu'tez'in eserleri arasında zikredilmektedir. Ancak birçok kaynakta İbnu'l-Mu'tez'e nispet edilip eserden nakilde bulunmakta, bazı kaynaklarda ise nispet edilmeksizin doğrudan nakil yapılmaktadır. Örneğin Sûlî, Se'âlibî (ö. 429/1038) ve Husrî (ö. 413/102) gibi edebiyatçılar eserlerinde İbnu'l-Mu'tez'e nispet ettikleri *el-Fusûlu'l-kisâr* isimli eserden hikmet, adap ve ahlaka dair sözlerden çok sayıda nakilde bulunmuşlardır.¹¹⁶ İbnu'l-Mu'tez'in kendisi de *Kitâbu'l-Bedî'* isimli eserinde de söz konusu bu risaleye işaret etmektedir.¹¹⁷ Brockelmann, söz konusu risalenin yine İbnu'l-Mu'tez'e ait olan *Kitâbu'l-Âdâb* isimli eserin ilk metni olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.¹¹⁸ Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, farklı kaynaklarda söz konusu bu risaleden yapılan nakilleri bir arada toplayarak İbnu'l-Mu'tez ile ilgili yapmış olduğu *Resâ'ilu İbnu'l-Mu'tez fî'n-nakd ve'l-edeb ve'l-ictimâ'* isimli çalışmasında müstakil bir risale olarak yayımlamıştır. H/M. 274/888 yılından önce yazıldığı tahmin edilen eser¹¹⁹ hikmet, ahlak, adap, toplum ve siyaset gibi konulara dair anonim sözlerden oluşmaktadır.¹²⁰

3.1.9. URCÛZE FÎ TÂRÎHİ'L-HALÎFETİ'L-MU'TAZİD

İbnu'l-Mu'tez'e ait olan bu urcûzede,¹²¹ isminden de anlaşılacağı üzere Halife Mu'tazîd-Billâh'ın siyâsî tarihi konu edilmiştir. Kaynakların ifadesine göre Mu'tazîd-Billâh, devlete karşı

¹¹⁰ Eserin nüsha bilgileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. *Hizânetu't-turâs-Fihrisu mahtûtât*, 112/822, 112/856, 112/861; diğer nüsha bilgileri için bk. Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 2/57.

¹¹¹ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146.

¹¹² Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 2/59.

¹¹³ Ebû Abdullâh Muhammed b. İmran b. Mûsa el-Merzubânî, *el-Muveşşah fî meâhizi'l-'ulemâ 'ale's-şu'arâ'*, thk. Muhammed Huseyn Şemsüddîn (Beyrut-Lubnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1995), 346-359.

¹¹⁴ bk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, *Resâ'ilu İbnu'l-Mu'tez fî'n-nakd ve'l-edeb ve'l-ictimâ'* (Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1946), 19-32.

¹¹⁵ Durmuş, "İbnul-Mu'tez", 21/146.

¹¹⁶ Risaleden yapılan nakiller için bk. Sûlî, *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ'*, 295-296; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, *Yetîmetu'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*, thk. Mufid Muhammed Kamîha (Beyrut-Lubnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983), 4/458-460; Husrî, *Zehru'l-âdâb*, 2/599, 3/729-30, 3/826-27.

¹¹⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, nşr. Ignatius Kratchkovsky, 46.

¹¹⁸ Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 2/59.

¹¹⁹ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146.

¹²⁰ Risale için bk. Hafâcî, *Resâ'ilu İbnu'l-Mu'tez*, 64-78.

¹²¹ Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 2/57.

başlatılan çok sayıda isyan ve saldırılarla başarılı bir şekilde mücadele etmiştir.¹²² Nitekim İbnu'l-Mu'tez, methiyelerinde amcasının oğlu Mu'tazıd-Billâh'ın bu başarılarını dile getirmiş ve yaptıklarından dolayı onu övmüştür. Halifenin hayat hikâyesi ile ilgili bir kitap yazmasını istemesi üzerine bu uzun kasidesini yazmış ve kendisine takdim etmiştir. Kaynakların ifadesine göre Mu'tazıd-Billâh, kendisine takdim edilen bu manzum risaleyi cariyesine ezberletmiş ve zaman zaman okutup dinlemiştir.¹²³

Urcûze, Abbasî halifelerinden Mu'tazıd-Billâh döneminin tarihi seyri hakkında belge niteliği taşımaktadır.¹²⁴ Ahmed Emîn (ö. 1886-1954), Abbâsî hilafetinin belirli bir süresini tarihsel olarak konu almasından dolayı *İlyada ve Şahname* gibi destanlarla kıyaslayarak hacmi küçük de olsa eserin Arap şiirindeki büyük bir açığı kapattığına işaret etmektedir.¹²⁵ Yaklaşık 420 beyitten oluşan bu urcûzede Abbasî hilafetine karşı suç işleyen ve ülkede kargaşa çıkartanlar kötülenmekle birlikte yaptıkları saldırılar ve başlattıkları isyanlara değinilmekte ve bunlar karşısında göstermiş olduğu mücadeleler ile ve yapmış olduğu işlerden dolayı Mu'tazıd-Billâh methedilmektedir. Bütün dikkatlerin üzerine çekildiği Mu'tazıd-Billâh'ın, babası ile birlikte Abbasî hilafetine verdikleri destek ve isyancılara karşı mücadeledeki başarılarından dolayı dönemin toplumsal, ekonomik ve siyâsî gelişmelerdeki rollerine de dikkat çekilmektedir. Urcûze, vefatından sonra Mu'tazıd-Billâh'a yazılan mersiye beyitleri ile son bulmaktadır.

Otto Loth (ö. 1881) tarafından ilk olarak Almanca tercümesi ile birlikte yayımlanmış olan bu urcûze (M. 1882),¹²⁶ daha sonra Alman müsteşrik Carl Lang (ö. 1900) tarafından şerh ve tercümesi yapılarak birbirinin mütemmimi olacak şekilde *Alman Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*'nin iki farklı sayısında peş peşe neşredilmiş (M. 1886-1887), ayrıca müstakil olarak da Kâhire'de basılmıştır (1329-1331/1911-1913).¹²⁷ Ayrıca Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, *Resâ'ilu İbnu'l-Mu'tez fi'n-nakd ve'l-edeb ve'l-ictimâ'* isimli çalışmasında eseri konularına göre başlıklara ayırmış ve şerhi ile birlikte neşretmiştir (M. 1946). Ayrıca son dönemlerde İbnu'l-Mu'tez'in divanı üzerine yapılan tahkik ve şerh çalışmalarında da söz konusu bu urcûzeye yer verilmiştir.¹²⁸

3.1.10. URCÛZE Fİ ZEMMİ'S-SABÛH

Urcûze, birçok kaynakta İbnu'l-Mu'tez'in eserleri arasında zikredilmektedir.¹²⁹ Müellif, 122 beyitten oluşan bu urcûzesinde sabah şarabının kötülüğü ve zararlarını konu edinmektedir. Hafâcî, İbnu'l-Mu'tez'e ait risaleleri bir araya getirdiği *Resâ'ilu İbnu'l-Mu'tez fi'n-nakd ve'l-edeb ve'l-ictimâ'* isimli eserinde bu urcûzeyi diğer urcûze ile birlikte neşretmiştir. İlk olarak Hafâcî'nin neşrettiği bu urcûze, daha sonraları İbnu'l-Mu'tez'in divanı üzerine yapılan tahkik ve şerh çalışmalarında da neşredilmiştir. Urcûze, Ömer Fârûk Tabbâ'nın Berlin nüshasını esas alarak yaptığı tahkik çalışmasında "*Hêzê evvelu'l-cunûn*" başlığı ile yer alırken Kerem el-Bostânî'nin çalışmasında ise "*Şekvâ'l-cunn*" şeklinde başlıklandırılmıştır.¹³⁰

3.2. NEŞREDİLMİYEN ESERLERİ

Bu başlık altında kaynaklarda İbnu'l-Mu'tez'e nispet edilen ve mahtûta (el yazma) halinde olup henüz basılmamış olan eserlerine işaret edilecektir.

¹²² Emin, *Zuhru'l-İslâm*, 1/31.

¹²³ Hafâcî, *Resâ'ilu İbnu'l-Mu'tez*, 80.

¹²⁴ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146.

¹²⁵ Emin, *Zuhru'l-İslâm*, 1/31.

¹²⁶ bk. Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", 21/146.

¹²⁷ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbû'âti'l-Arabiyye*, 1/243; Hafâcî, *Resâ'ilu İbnu'l-Mu'tez*, 81.

¹²⁸ İbnu'l-Mu'tez, *Divânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecîd Tarâd, 1/399-426; İbnu'l-Mu'tez, *Divânu Abdullâh bin el-Mu'tez*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ, 403-424; Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî, *Divânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Kerem el-Bostânî (Beyrut: Dâru Sâdır, 2010), 3. Baskı, 481-505.

¹²⁹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 169; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/77; Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 4/1526; Safedî, *el-Vâfi*, 17/240.

¹³⁰ bk. İbnu'l-Mu'tez, *Divânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Mecîd Tarâd, 1/427-435; İbnu'l-Mu'tez, *Divânu Abdullâh bin el-Mu'tez*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ, 395-402; İbnu'l-Mu'tez, *Divânu İbnu'l-Mu'tez*, şrh. Kerem el-Bostânî, 473-480.

3.2.1. MAHTÛTA HALİNDE OLAN ESERLERİ

Dijital ve matbu kaynaklarda İbnu'l-Mu'tez'e nispet edilen ve mahtûta halinde olan eserleri şu şekilde sıralayabiliriz: *Eş'âru'l-mulûk*,¹³¹ *Kitâbu Tebâşîri's-şarâb ve temâsîli funûni'l-hikem ve'l-âdâb ve esmâ'il-hamr ve sıfâtihâ ve menâfi'ihâ*,¹³² *eş-Şarâb/Fusûl fi't-temâsîl fi tebâşîri's-surûr*,¹³³ *Ebyât-u Ebû'l-Abbâs Abdullah b. el-Mu'tez*,¹³⁴ *el-Muhtâr min dîvân-i Abdullah b. el-Mu'tez*,¹³⁵ *Cümle min şî'ri İbnu'l-Mu'tez*.¹³⁶

3.2.2. KENDİSİNE NİSPET EDİLEN ESERLER

İbnu'l-Mu'tez'in günümüze ulaşmayan ve hakkında çok az bilgi edinebildiğimiz eserleri de bulunmaktadır. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, İbnu'l-Mu'tez'e ait Şâriye¹³⁷ ve 'Arîb¹³⁸ isimli kadın şarkıcıların ahhârından bahseden bir kitabından bahsetmektedir.¹³⁹ Onun ifadesine göre İbnu'l-Mu'tez, telif ettiği bu kitabı Kurayz'a¹⁴⁰ taktim etmiş ve ondan rivayette bulunmasını istemiştir. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî de Şâriye ve 'Arîb'in biyografilerinden bahsederken bu kitabı referans göstererek söz konusu kadınlar ile ilgili birçok rivayet nakletmektedir.¹⁴¹ Verilen bu bilgiye göre İbnu'l-Mu'tez'in ahhâr hakkında bir kitabının var olduğu anlaşılmaktadır.

Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229) ise *Mu'cemu'l-Buldân* isimli eserinde İbnu'l-Mu'tez'in arkadaşına yazdığı bir kitapta Sâmer râ'yı mensur ve manzum şeklinde tasvir ettiğini ifade etmektedir.¹⁴² Buna göre İbnu'l-Mu'tez'in Sâmer râ'yı tasvir eden bir eserinin olduğu fakat günümüze ulaşmadığı akıllara gelmektedir.

İbnu'l-Mu'tez'in sadece ilgili kaynaklarda isimlerine ulaşabildiğimiz günümüze ulaşmayan ve hakkında bilgi edinemediğimiz eserleri ise şunlardır: *Kitâbu'z-Zehr ve'r-riyâd*, *Mukâtebâtul-ihvân bi's-şî'r*, *Kitâbu'l-Cevârih ve's-sayd*, *Kitâbu'l-Câmi' fi'l-gınâ*, *Halyu'l-ahbâr*,¹⁴³ *Kitâbu'l-Câmi' fi'l-ilm*,¹⁴⁴ *Muhtârât min hikemiyyâtı İbnu'l-Mu'tez ve akvâlihî (el-Fusûlu's-sıgâr isimli eserden*

¹³¹ Eserin nüsha bilgileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. *Hizânetu't-turâs-Fihrisu mahtûtât*, 56/809. Eser, kaynakların birçoğunda İbnu'l-Mu'tez'in eserleri arasında zikredilmektedir.

¹³² Eserin nüsha bilgileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. *Hizânetu't-turâs-Fihrisu mahtûtât*, 28/574. Eserin isminden de anlaşıldığı üzere şarap isimleri, nitelikleri ve faydaları ile hikmet ve adap konularını içerdiği anlaşılmaktadır. İçerik açısından değerlendirdiğimizde makalede bilgisini verdiğimiz *Fusûlu't-Temâsîl fi Tebâşîri's-Surûr* isimli kitap ve *el-Fusûlu's-Sıgârî'l-Kısâr* isimli risale ile aynı olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır.

¹³³ Eserin nüsha bilgileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. *Hizânetu't-turâs-Fihrisu mahtûtât*, 53/149. Belirttiğimiz gibi eserin iki başlığı bulunmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere bir önceki eser ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Konusu edebiyat olan eserin farklı kütüphanelerde birden fazla nüshası bulunmaktadır.

¹³⁴ Eserin nüsha bilgileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. *Hizânetu't-turâs-Fihrisu mahtûtât*, 73/55. Ayrıca bk. Ali Rıza Karabulut – Ahmed Turan Karabulut, *Mu'cemu't-târîhi't-turâsi'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem* (Kayseri: Dâru'l-Akabe, ts.), 2/1468.

¹³⁵ Eserin nüsha bilgileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. *Hizânetu't-turâs-Fihrisu mahtûtât*, 95/652. İsminden İbnu'l-Mu'tez'e ait olduğu anlaşılan eserin nüsha bilgisine göre müellifi belirli değildir. Konusu edebiyat olup tek nüshası bulunmaktadır.

¹³⁶ Eserin nüsha bilgileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. *Hizânetu't-turâs-Fihrisu mahtûtât*, 112/862.

¹³⁷ Mütevekkil-Alellâh döneminde yaşamış kadın şairlerdendir. bk. Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Kinânî Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn İbn Hacer el-Askalânî, *Tebîrâtul-müntebih bi tahrîri'l-muştebih*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (b.y.: el-Muessesetu'l-Misriyye, ts.), 2/672.

¹³⁸ Üstün yetenekli bir şair olup güzel yüzlü, fasih ve edip bir kişiliğe sahip olan 'Arîb, Halife Me'mûn'un cariyesidir. bk. İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtul-şu'arâi'l-muhdesîn*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ, 492.

¹³⁹ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 16/5, 21/46-47.

¹⁴⁰ Asıl adı Muhammed b. İbrahim el-Cerâhî olup Kurayz ismiyle meşhur olmuştur. İbnu'l-Mu'tez'den ahhâr ilmine dair nakillerde bulunmuştur. Bu bilgi ve nakiller için bk. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 21/46-47; 16/5, 21/46-47.

¹⁴¹ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 16/5-13, 21/46-70.

¹⁴² Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1995), 2. Baskı, 3/177.

¹⁴³ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 169; Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1526; İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yân*, 3/77; Safedî, *el-Vâfi*, 17/240; Kutubî, *Fevâtul-vefeyât*, 2/240; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbû'âti'l-Arabiyye*, 1/243; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetu'l-ârifîn*, 1/443.

¹⁴⁴ Ebû Muhammed 'Affüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-cinân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, thk. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2/169.

yapılmış seçmeler olabilir.),¹⁴⁵ *Risâle fî medhi'd-dunyâ*,¹⁴⁶ *Risaletu'l-âdâb, el-Kasâid ve'r-resâ'il, Kitâbu'l-Hamr, el-Muhtâr min tabakâti's-su'arâ*,¹⁴⁷ *Kitabu'r-Rikâb*,¹⁴⁸ *Kitâbu'l-Mu'telef*.¹⁴⁹

İbnu'l-Mu'tez, yaklaşık elli yıllık ömrüne edebî değeri yüksek olan çok sayıda eser sığdırmayı başarmıştır. Bu kısacık ömründe her türlü zorluklara ve sıkıntılara rağmen bu kadar değerli eserler kaleme alması onun edebî alanda donanımlı aynı zamanda da velûd/üretken bir edip ve şair olduğunu göstermektedir. Ne var ki eserlerin yarısından fazlası sadece isim olarak günümüze ulaşabilmiştir. Edebiyat ve şiir alanındaki birikimlerine şahitlik ettiğimiz elimizdeki eserleri ise edebiyatçılar ve araştırmacılar için büyük bir servet ve hazine değerindedir.

SONUÇ

H. III. asrın ortalarında dünyaya gelen İbnu'l-Mu'tez, 246/861 senesinde Sâmerâ şehrinde doğmuştur. Bazı kaynaklarda doğum tarihi ve yeri ile ilgili farklı bilgiler yer alsa da bunların hem edebiyatçılar tarafından çok fazla kabul görmediği hem de yaşına dair şiirlerinde dile getirdiği tarih ve rakamlarla uyuşmadığı görülmüştür.

İbnu'l-Mu'tez'in üzerinde durulması gereken en önemli özelliğinden biri eğitim hayatıdır. İlk dönemlerinde babası ve babaannesi tarafından yakın takibe alınarak eğitimi için büyük çaba sarf edilmiştir. O, bunlarla yetinmeyip eğitimi için bireysel çaba da göstermiştir. Farklı bölgelerde bulunan uzman hocalardan da yüz yüze veya yazışma yöntemiyle edebiyat, şiir, dil, belagat, fıkıh, feraiz, hadis, kelim gibi çeşitli ilimler öğrenmiştir. Tarih, ahbâr, astroloji ve felsefe gibi alanlarda ise her ne kadar kaynaklarda bir başkasından ders aldığı ifade edilmese de eserlerinden, özellikle de şiirlerinden onun söz konusu bu alanlarda da geniş bir ilmî birikime sahip olduğu çok rahatlıkla anlaşılmaktadır. Hiç şüphesiz İbnu'l-Mu'tez, bunlar içerisinde edebiyat, şiir ve belagat alanlarında temayüz ederek yaşadığı dönemden günümüze kadar kendisinden övgü ile bahsettirmeyi başarmıştır. Küçük yaşta şiir yeteneğinin keşfedilmesi ile birlikte özel olarak bu alana yönlendirilmiş, kısa sürede şiirde temayüz ederek özellikle tasvir, gazel, şarap ve av konularında dönemin usta isimlerinden biri olmuştur. Bu nedenle "*Dönemin şairi, Kureys'in veya Beni Haşim'in en iyi şairi*" gibi nitelermelere layık görülmüştür. Bununla birlikte İbnu'l-Mu'tez, dönemin yaygın olan ve şairlere bir üstünlük kazandıran tasvir sanatını en iyi şekilde öğrenmiş ve bunu da başarılı bir şekilde şiirlerine yansıtmıştır. Entelektüel bir kişiliğe sahip olan İbnu'l-Mu'tez, şiirlerinde ve eserlerinde de görüldüğü gibi geniş bir Fars kültürüne sahiptir. Şiirlerde kullandığı kelimeleri vezin ve kafiyeye uygun bir şekilde getirmesi Fars dilinin kurallarına da hâkim olduğunun bir göstergesidir. İbnu'l-Mu'tez'in Fars dili ve kültürü hakkındaki bu birikimlerinde Rum asıllı annesi ile hocası Belâzûrî etkili olmuştur.

Kendisinin ve çevresindekilerin gayretleri ile almış olduğu eğitim sayesinde geniş bir ilmî birikim elde eden İbnu'l-Mu'tez, bu birikimlerini kaleme alarak ölümsüzleştirmiş ve edebiyat alanında birçok eser bırakmıştır. Servet değerinde olan bu eserlerden az da olsa bir kısmı günümüze ulaşmayı başarmıştır. Doğu ve batı bilim adamlarının büyük ilgi duyduğu bu eserler tahkik edilerek kitap ve makale şeklinde bilim dünyasının istifadesine sunulmuştur. Eserlerin içerik olarak incelenmesi ve bilim dünyasına kazandırılması Arap edebiyatına büyük katkı sağlayacaktır.

¹⁴⁵ Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, 2/57.

¹⁴⁶ Ali b. Ahmed b. Muhammed Ma'sûm el-Hasenî el-Huseynî, *Envâru'r-rabî' fî envâ'i'l-bedî'*, thk. Şâkir Hâdî Şukr (Irak: Mektebetu'l-İrfan, 1968), 2/374-375.

¹⁴⁷ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemu't-târîhi't-turâsi'l-İslâmî*, 2/1469.

¹⁴⁸ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî, *Dîvânu 'Abdullâh İbnu'l-Mu'tez*, tfs. Muhyiddîn el-Hayyâd (Beyrut: Matba'atu'l-İkbâl, ts.), 4.

¹⁴⁹ Seyyidulehl, *Abdullâh bin el-Mu'tez*, 28.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Bişr. *el-Muvâzene beyne şî'ri Ebû Temmâm ve'l-Buhtürî*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. 3 Cilt. b.y.: Daru'l-Ma'ârif, 4. Baskı, ts.
- Arslan, İhsan. "Abdullâh b. Mu'tez'in Halifeliği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33 (2014), 458-474.
- Ateş, Ahmet. "İbnu'l-Mu'tez". *İA*. 5 (2), 868-870. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ts.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî. *Hediyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1951.
- Bozan, Mustafa. *İbnu'l-Mu'tez ve Kitâbu'l-Bedî' adlı eseri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*. çev. Abdulhalim en-Neccâr. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 4. Baskı, ts.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Çetin, Nihad M. "Ahbâr". *DİA*. 1/486-489. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Çınar, Mustafa. "Üçüncü Abbâsî Dönemi Arap Şiirinde Tabiat Tasviri" *Ekev Akademi Dergisi* 7/17 (Güz 2003), 223-236.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî (el-'Asru'l-Abbâsiyyi's-sânî)*. 10 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Baskı, ts.
- Durmuş, İsmail. "İbnu'l-Mu'tez". *DİA*. 21/143-147. İstanbul, TDV. Yay., 2000.
- Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Ali b. el-Huseyn. *Kitâbu'l-Eğânî*. thk. İhsân Abbâs vd. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Baskı. 2008.
- Fayda, Mustafa. "Tarih". *DİA*. 40/30-36. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im. *Resâilu İbnu'l-Mu'tez fî'n-nakd ve'l-edeb ve'l-ictimâ'*. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1946.
- Hasan, Muhammed Mehdî - Sâmerî, Kasım Hasan Âli Şamân. "Sîratu İbnu'l-Mu'tez el-Abbâsî (Dirâse târihiyye)". *Mecelletu'l-Milviyye li'd-Dirâseti'l-Âsâriyye ve't-Târîhiyye* 3/6 (Teşrîni Evvel 2016), 1-24.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Musatafa. *Cevâhiru'l-edeb fî edebiyât ve inşâ-i lugati'l-'Arab*. thk. Heyet. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'l-Ma'ârif, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmet b. Mehdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Hatîb, Muhibbuddîn. *el-Hadîgatu mecmû'atu edebîn bâri' ve hikmetin belîga*. nşr. Süleyman Salih el-Huraşî. 3 Cilt. Kâhire: el-Mektebetu's-Selefiyye, 2. Baskı, 2011.
- Hizânetu't-turâs - Fihrisu mahtûtât*. Suudi Arabistan-Riyad: Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, ts.
- Husrî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Temîm el-Ensârî. *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Mesâliku'l-ebşâr fî memâliki'l-emsâr*. thk. Komisyon. 27 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2010.
- İbn Hacer Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Kinânî Ebû'l-Fadl Şihâbudîn. *Tebşîratu'l-muntebih bi tahrîri'l-muştebih*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. b.y.: el-Muessesetu'l-Misriyye, ts.

- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmet b. Muhammet b. İbrahim b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâ'iz-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1972.
- İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer. *Fehresetu İbnu Hayr el-İşbîlî*. nşr. Muhammed Fuâd Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Turkî. 21 Cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 1997.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Cafer. *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-kunâ ve'l-ensâb*. tsh. Nâyif el-'Abbâs. 8 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- İbn Ma'sûm, Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el-Huseynî. *Envâru'r-rabî' fî envâ'î'l-bedî'*. thk. Şâkir Hâdî Şukr. 7 Cilt. Irak: Mektebetu'l-İrfan, 1968.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî. *Dîvânu şî'ru İbnu'l-Mu'tez*. thk. Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî. 3 Cilt. Beyrut-Lubnan: 'Âlemü'l-Kutub, 1997.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî. *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*. şrh. Mecîd Tarâd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2004.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî. *Dîvânu 'Abdullâh İbnu'l-Mu'tez*. şrh. Mîşyel Nu'mân. Beyrut-Lubnan: eş-Şirketu'l-Lubnâniyye li'il-Kutub, 1969.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî. *Dîvânu 'Abdullâh İbnu'l-Mu'tez*. tfs. Muhyiddîn el-Hayyâd. Beyrut: Matba'atu'l-İkbâl, ts.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî. *Dîvânu İbnu'l-Mu'tez*. şrh. Kerem el-Bostânî. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Baskı, 2010.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî. *Kitâbu'l-Bedî'*. thk. İrfân Matrâcî. Beyrut-Lübnan: Muessetu'l-Kutubi's-Sikâfiyye, 2012.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî. *Tabakâtu's-su'arâ'*. thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc. Kâhire: Daru'l-Ma'ârif, 3. Baskı, 1976.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-'Alellâh el-Abbâsî. *Fusûlu't-temâsil fî tebâşîri's-surûr*. nşr. Muhyiddîn Sanberî el-Kurdî. Mısır: el-Matba'atu'l-'Arabiyye, 1925.
- İbnu'l-Verdî, Ebû Hafs 'Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer Zeynuddîn el-Ma'arrî el-Kindî. *Târîhu İbnu'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1996.
- İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebû Ya'kûb İshâk b. Muhammed. *el-Fihrist*. Beyrut-Lubnan: Dâru'l-Ma'rif, ts.
- Karabulut, Ali Rıza – Karabulut, Ahmed Turan. *Mu'cemu't-târîhi't-turâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru'l-'Akabe, ts.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-muellifîn terâcimu musannifi'l-kutubi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Kırkpınar, Mahmut. "Mütevekkil-Alellâh, Ca'fer b. Muhammed". *DİA*. 32/212-214. İstanbul: TDV Yay., 2006.

- Kutubî, Ebû Abdullâh Salâhuddîn Muhammet b. Şâkir b. Ahmet. *Fevâtu'l-vefeyât*. thk. İhsân Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1973-1974.
- Medenî, Nûr Zamân. "el-İbdâ' fî't-teşbîh 'inde İbnu'l-Mu'tez". *Mecelletu'l-Kısmi'l-'Arabî*, 25 (2018), 173-186.
- Merzubânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. 'Imran b. Mûsa. *el-Muveşşah fî me'âhizi'l-'ulemâ 'ale's-şu'arâ'*. thk. Muhammed Huseyin Şemsuddîn. Beyrut-Lubnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1995.
- Özel, Hârûn - Çiftçi, Faruk. "Tasvir Şairi Olarak İbnu'l-Mu'tez ve Hayatı", *TİDSAD* 6/22 (Eylül 2019), 115-140.
- Safedî, Ebû's-Safâ Halil b. Aybeg b. Abdullâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Turkı Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000.
- Sakkâr, Sâmî. "İbnu'l-Mustevfî". *DİA*. 21/162. İstanbul: TDV Yay., 2000.
- Sâmerrâî, Yûnus Ahmed. *Şî'ru İbnu'l-Mu'tez*. Bağdât: Dâru'l-Hurriyye, 1978.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail. *Yetîmetu'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*. thk. Müfîd Muhammed Kamîha. 4 Cilt. Beyrut-Lubnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983.
- Serkîs, Yusuf b. Elyân b. Mûsâ. *Mu'cemu'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrabe*. 2. Cilt. Mısır: Matba'atu Serkîs, 1928.
- Seyyidulehl, Abdulazîz. *Abdullâh bin el-Mu'tez edebuhû ve 'ilmihû*, Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1951.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ. *Eş'âru evlâdi'l-hulefâ' ve ahhâruhum*. nşr. J. Heyworth Dunne. b.y.: Matbatu's-Sâvî, 1936.
- Şihâbuddîn el-Hafâcî, Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Şifâu'l-galîl fî mâ fî kelâmi'l-'Arab mine'd-dahîl*. thk. Muhammed Keşşâş. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- Yâfi'î, Ebû Muhammet 'Afîfuddîn Abdullâh b. Es'ad b. Ali b. Süleyman. *Mir'âtu'l-cinân ve 'ibretu'l-yakzân fî ma'rifeti havâdîsi'z-zamân*. thk. Halîl el-Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1997.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-udebâ': İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk: İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammet b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, 1985.
- Zevba'î, Leys Dârî Abdulhâdî. *Abdullâh bin el-Mu'tez nâkiden*. Ürdün-Amman: Câmiatu's-Şark ve'l-Evsad, Kısmu'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ, Yüksek Lisans Tezi, 2014-2015.
- Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Kâhire: Dâru Nehda, ts.

STRUCTURED ABSTRACT

Ibn al-Mu'tazz, (d.296/908) is one of the leading literati and poets of the third Abbasid Period. He continued his literature and poetry education, which he started from his childhood, until the end of his life, and made a great contribution to Arabic literature, especially rhetoric and poetry. He was more prominent in poetry, and he played an important role in the renewal and development of Arabic poetry. Having an intellectual personality, Ibn al-Mu'tazz immortalized his literary accumulations by writing works in different fields of literature. In the study, by giving information about his scientific knowledge and existing works, his scientific competence and contributions to literature will be shed light on, and therefore his literary position will be drawn attention. The educational life of Ibn al-Mu'tazz started at a young age. His father el-Mu'tazz bi'l-Lâh and his grandmother Kabiha took special interest in his education and provided him with the opportunity to have a wide culture in various sciences by allocating expert teachers and special libraries. Ibn al-Mu'tazz, who had a rich and deep scientific knowledge in a short time, had a say in more than one literary field such as literature, language, rhetoric and poetry. Thus, he managed to make himself mentioned in these fields not only in his own period but also in later periods. It has also existed in some fields of religious sciences such as fiqh, feraiz, hadith and kalam, as well as history, ahbar, astrology and philosophy. His own efforts and efforts in education do not go unnoticed. As a matter of fact, he learned proverbs, aphorisms, witty stories and anecdotes with rarely used dictionaries and idioms from the well-spoken Arabs. In addition, he participated in science and literature assemblies where many prominent literary, poets and scholars of the period, who were famous in different fields, took part, and he pioneered the formation of such assemblies. Ibn al-Mu'tazz, showed great skills by mastering the leading sciences of the period thanks to his individual effort, this close attention and the opportunities offered to him, but he became more prominent in rhetoric and poetry. In addition, he made great efforts to reveal and systematize the arts of rhetoric, and he produced an independent work in this field. As a matter of fact, his work was accepted as the first rhetoric book written in this field, and because of this contribution he made to the field, he was also seen as the founder of the science of bedi'. Ibn al-Mu'tazz, also made great efforts in poetry and was among the poets who advocated the renewal of poetry. Although some poets objected, many poets who kept up with the modern lifestyle of the period supported this innovation in poetry and argued that current and new topics should be handled in poems, provided that they do not completely break with tradition. They said that it is necessary to benefit from the poems of the previous period in terms of form and style and they struggled on this issue. One of these poets is Ibn al-Mu'tazz. He argued that new and current topics should be handled in poems instead of old and outdated topics, and he combined both the new and the previous method in his poems. Due to these innovations he added to poetry, he was accepted as an "innovative poet". In addition to rhetoric and poetry, he was also busy with other fields of literature such as life story and literary criticism, and his success in these fields was appreciated by the literati both in his period and later. Ibn al-Mu'tazz, wrote many works and ensured that his scientific knowledge belonging to different fields was transferred to the next periods. Some of his works are in our hands today and enlighten his readers from a literary perspective. Some of them are in mahtuta form in different libraries and are waiting for researchers to deliver them to the readers. Many of his works could not continue to exist in the world of literature by succumbing to time.